

ZDENKA ŠIMONČIĆ

Pregled literature i štampanih izvora o industrijskom razvoju Hrvatske u razdoblju između dva svjetska rata

Uvod

Problem i metoda izlaganja

Iz mnogostranog i raznovrsnog kompleksa međuratnog privrednog razvitka Hrvatske za predmet istraživanja izdvojili smo jedno mnogo uže područje, naime njezin industrijski razvoj.

Ovaj je rad napisan kao prvi u obrađivanju šire teme o industrijskom razvoju Hrvatske međuratnog razdoblja, pa čini i polazište za daljnje istraživanje. U njemu ćemo nastojati analizirati i prikazati dosadašnju znanstvenu literaturu i privrednu publicistiku o razvitku industrijske ekonomike u Hrvatskoj toga doba. On dakle ima samo ograničen cilj; da upozori na dosadašnje radove o toj temi i na njihov karakter, dakle na postignuti stupanj razvoja ekonomsko-historijske znanosti kod nas na tom području istraživanja.

Znanstvena obrada materijala u ovom radu isključuje, zbog njegova karaktera, kritiku radova koji se spominju, pa je prema tome riječ uglavnom samo o tzv. pozitivnoj obradi.

Materijale smo prikupili na osnovi »Bibliografije knjiga tiskanih u NR Hrvatskoj« (za godine 1945—1950), »Bibliografije rasprava, članaka i književnih radova u časopisima NR Hrvatske« (za godine 1945—1952), »Bibliografije Jugoslavije — knjige, brošure i muzikalije« i »Bibliografije Jugoslavije — članci i prilozi u časopisima i listovima«, Beograd, izd. Jugoslovenskog bibliografskog instituta (za godine 1950—1970), »Bibliografije. Ekonomska teorija, ekonomska historija i historija ekonomskih misli«, štampane u »Ekonomskom pregledu«, te bibliografskih podataka koji se nalaze u Sveučilišnoj biblioteci i u Jugoslovenskom leksikografskom zavodu u Zagrebu. Prikupljeni je materijal, dakle, samo prilog koji će trebati još svestrano dopunjavati u toku istraživanja.

Tretirana materija bit će u ovom radu obrađena tako da se u uvodnom dijelu čitalac upozna s osnovnim problemima i metodološkim postupkom u daljnjem istraživanju. U narednom dijelu bit će pregled važnije literature i štampanih izvora koji pišu o industrijskom razvoju Hrvatske. Najprije ćemo navesti one radove koji su zajednički za različite industrijske grane na teritoriju Hrvatske, ali ćemo ponegdje obuhvatiti i područje cijele zemlje. U drugom dijelu obradit

ćemo kao zasebne cjeline pojedine industrijske grane. Tako ćemo postići stanovitu preglednost materijala o ekonomskoj historiografiji na tom području znanstvenog istraživanja.

U radu ćemo obuhvatiti važniju literaturu i izvore nastale u međuratnom periodu i rezultate do kojih su došla poslijeratna naučna istraživanja. Iako je područje na koje se rad odnosi današnja SR Hrvatska, smatramo da radi potpunijeg upoznavanja treba obuhvatiti i neke radove o toj problematici koji prelaze granice Republike. Isključiva orijentacija na literaturu koja bi se odnosila na usko područje Hrvatske bila bi u svakom slučaju nepotpuna i jednostrana. Zbog toga ćemo osvjetliti i one radove koji se bave razvojem industrije na različitim područjima prijeratne Jugoslavije, koji obrađuju zajedničke karakteristike i različitost razvojnih oblika posmatranih historijski i komparativno.

Upoznat ćemo se sa stanjem i nedostacima ekonomske historiografije o međuratnom razvoju pojedinih industrijskih grana i cijele industrije Hrvatske.

U završnom dijelu ukazat ćemo na stanje i probleme vezane uz literaturu i štampane izvore nastale u međuratnom i poslijeratnom periodu, i na otvorena pitanja historiografije tog područja istraživanja.

Ekonomska historija kod nas je vrlo mlada naučna disciplina, a osobito ona njezina grana koja se bavi izučavanjem industrijskog razvoja Hrvatske. Ona ima vrlo malo iskustva, pa se retrospektivno može utvrditi nedovoljna istraženost spomenutog područja i mali broj objavljenih radova.

Pojedini stručnjaci, koji su se bavili ekonomskom problematikom u prijeratnoj Jugoslaviji, stavljali su svoje znanje u službu vladajućeg sistema ili pojedinih grupa kapitala. Treba svakako izdvojiti nekolicinu naprednih i progresivnih autora u čiju objektivnost nemamo razloga sumnjati.

O ekonomskoj historiji kao nauci kod nas u to vrijeme jedva možemo i govoriti. Ono što se tada pisalo i objavljivalo s tog područja bilo je ponajčešće nerazdvojno vezano uz službenu politiku. Politika je piscima diktirala i predmet i način obrade pojedinih aktualnih privrednih problema. Većina tih autora kretala se tako u zatvorenom misaonom krugu, koji im je nametnuo vladajući sistem. Zbog toga velik dio objavljenih radova o kompleksnoj materiji međuratnog privrednog razvitka često pruža o njemu nepotpunu ili površnu sliku, ponekad čak i kad su njihovi autori željeli biti objektivni i temeljiti, najčešće zbog toga što nisu raspolagali dovoljnom dokumentacijom ili što su se služili neprovjerenim podacima. Te će radove zbog toga trebati pri upotrebi kritički ocijeniti i provjeriti vjerodostojnost podataka koje sadrže.

U posljednje je vrijeme donekle i kod nas oživio interes za ekonomsku historiju. Ovaj će rad zbog toga — osim što treba da posluži kao osnova za daljnja istraživanja — širu zainteresiranu javnost upoznati sa stanjem historiografije na tom području. Naime, razumijevanju određenih problema u sadašnjosti mora prethoditi poznavanje osnovnih problema i razvoja u prošlosti.

U novije vrijeme došlo je do osamostaljivanja u istraživanjima na polju ekonomske historije, ali još ima praznina. Potreba za takvim znanstvenim radovima osjeća se i pri pisanju kompleksnih sintetskih radova iz različitih oblasti međuratne problematike. Tako se pojavila i potreba da se ispune praznine na području proučavanja ekonomske historije Hrvatske međuratnog perioda, s težištem na njenom industrijskom razvoju.

Rad na istraživanju industrijskog razvoja Hrvatske u međuratnom periodu prilično je težak i složen. Istraživač neminovno nailazi na niz objektivnih poteškoća. Današnje stanje ekonomske historiografije, posebno onog njezina dijela koji se bavi industrijskim razvojem Hrvatske između dva rata, nosi još uvijek biljeg prijašnjeg zanemarivanja. Situacija nije mnogo bolja ni u drugim dijelovima naše zemlje. Do danas je obrađeno vrlo malo područja i napisano malo radova, a da i ne govorimo o njihovoj kvaliteti. Mnogi su problemi toga važnog privrednog područja nedorečeni, nedovoljno obrađeni i razjašnjeni ili uopće neobrađeni.

Većina članaka objavljenih u međuratnoj privrednoj publicistici neće biti razmatrana u ovom radu — zbog njihove velike brojnosti i karaktera. Smatrali smo korisnijim da prema vlastitoj diskrecionoj ocjeni upozorimo na neke od značajnijih, koji osvjetljavaju važna ekonomska pitanja, direktno ili indirektno povezana s područjem našeg istraživanja.

Od članaka objavljenih u poslijeratnoj publicistici spomenut ćemo također samo značajnije, a zanemarit ćemo one u kojima se ponavlja ono što je već notorno poznato iz nekih drugih radova.

Danas sa ovog područja istraživanja nema mnogo ekonomsko-historijskih radova. Loše je i u pogledu izdavanja izvora i ekonomsko-historijske građe. Zbog toga se pri istraživanju pojedinih industrijskih grana odnosno pojedinih problema vezanih uz razvitak industrije Hrvatske u međuratnom periodu moramo vratiti gotovo na početne postupke naučnih istraživanja.

Prema prvotnoj namjeri, opseg i sadržaj ovog rada trebalo je da bude ograničen na poslijeratnu literaturu i objavljene izvore. Ali u toku rada došli smo do spoznaje da je u poslijeratnom periodu objavljeno vrlo malo, a o nekim problemima, koji nas interesiraju, gotovo ništa, pa smo zaključili da bi takav rad bio vrlo oskudan. Promijenili smo dakle namjeru: osvrnut ćemo se i na literaturu i neke važnije štampane izvore o spomenutoj problematici, koji su nastali u međuratnom razdoblju.

Mislimo da će takav pregled biti mnogo korisniji za naš daljnji rad i zanimljiviji za zainteresiranu javnost.

Literatura i izvori o industrijskom razvoju Hrvatske objavljeni u međuratnom periodu

O industriji Hrvatske bilo je u međuratnom periodu objavljeno nekoliko zasebnih radova i niz članaka u međuratnoj privrednoj publicistici i štampi. Osim toga, o tom se problemu mogu naći podaci i u nekim radovima koji se njime ne bave direktno, nego obrađujući neka druga pitanja usput zahvaćaju i područje industrije.

Ovdje treba spomenuti rad Branka Lazarevića »Kratak pregled naše industrije« (Beograd 1921) i knjigu Stevana M. Kukoleče »Industrija Jugoslavije 1918—1938« (Beograd 1941), rad sintetskog karaktera u kojemu je dan odvojen prikaz ekstraktivne, prerađivačke i građevinske djelatnosti. Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvom poglavlju prvog dijela dan je analitički prikaz strukture poljoprivrede i rudarstva kao činilaca koji uvjetuju industrijski razvitak zemlje. Drugo je poglavlje podijeljeno u šest glava. Prva glava prikazuje razvoj indu-

strije od 1918—1938. godine, na osnovi broja osnovanih tvornica. Razvitak industrije u istom razdoblju razmatra se i u drugoj, trećoj i četvrtoj glavi, ali na osnovi broja radnih mjesta, pogonske snage i investicija. Analiza industrijske strukture na osnovi procesa proizvodne koncentracije i integracije sadržana je u petoj glavi, a u šestoj je prikazana uloga industrije u vanjskoj trgovini.

U drugom dijelu knjige prikazani su glavni činioci koji su, direktno ili indirektno, utjecali na industrijski razvoj Jugoslavije u spomenutom razdoblju. Rad sadrži mnoštvo podataka korisnih za praćenje industrijskog razvoja u našoj zemlji u međuratnom periodu, posebno na području Hrvatske.

Radovi Jozе Lakatoša »Industrija Dalmacije« (Zagreb 1923), »Industrija Hrvatske i Slavonije« (Zagreb 1924) i »Privredni almanah Jugoslovenskog Lloydа« (Zagreb 1929) pokušaji su autora da obradi industriju na području Hrvatske,¹ i nemaju znanstveni nego pretežno publicistički karakter.

U radu »Industrija Hrvatske i Slavonije«² autor je obradio industriju u širem smislu. Na temelju faktografskog materijala kojim je raspolagao dao je niz statističkih podataka za pojedina industrijska poduzeća. Materijal je sistematizirao po proizvodnim granama i raščlanio ga na podvrste u koje su grupirana industrijska poduzeća, prema proizvodnji kojom su se bavila.

Za svaku industrijsku granu dan je kraći historijat, a zatim se nižu podaci za svako poduzeće posebno. Za ona veća poduzeća ti su podaci mnogo bogatiji, a manja su često samo registrirana.

Na početku rada dan je općeniti pregled stanja industrije na području Hrvatske i Slavonije, uz usporedbu sa stanjem prije prvoga svjetskog rata. Obradama pojedinih industrijskih grana prethodi kraći ili duži historijski uvod.

»Privredni almanah Jugoslovenskog Lloydа« obrađuje u svojoj petoj glavi industriju cijele zemlje. I vremenski je taj rad obuhvatniji: odnosi se na razdoblje sve do 1929. godine. Sistem obrade materije ostao je uglavnom isti kao u prethodnom radu.

Po problematiki koju obrađuje, po karakteru i metodama sličan je rad Vladimira Pavlakovića »Industrija Jugoslavije« (Zagreb 1922). Industrija je sistematizirana prema granama, a unutar njih je provedena podjela na podvrste. Za svako poduzeće dani su — oskudniji ili opširniji — podaci.

Kao ni u radovima Jose Lakatoša, ovdje često nije točno povučena granica između industrijskih i obrtničkih poduzeća. Obradena su tako i neka poduzeća koja su imala čisto obrtnički karakter. U radu su osim industrije u užem smislu, obuhvaćeni rudarstvo i električne centrale.

Milivoj M. Savić, dugogodišnji načelnik u Ministarstvu trgovine i industrije prijeratne Jugoslavije, objavio je više radova iz područja privrede. Među njima treba svakako spomenuti monografiju »Naša industrija i zanati, njine osnovice, stanje i odnosi, važnost, putevi, prošlost i budućnost«, I. deo, Sarajevo 1922.³

¹ Isti autor napisao je rad *Industrija Slovenije*, Zagreb 1922, i zajedno s A. Despićem *Industrija Bosne i Hercegovine*, Zagreb 1924.

² Prikaz *Cicibaj u Vijencu*, II/1924, knj. III, 17, 523 i osvrt *Der Morgen*, II/1924, 381, 4—5.

³ Naslov se u radovima ponavlja, a u posljednjem od te serije glasi: *Naša industrija, zanati, trgovina i poljoprivreda*, (Privredno stanje B. Hrvatske i B. Slovenije, srednje i severne Dalmacije i pojedinih mesta u našoj ostaloj zemlji), Beograd 1933, knj. XI, sv. 12.

To su zapravo bila izdanja Ministarstva trgovine i industrije. Autor je od 1922. do 1933. godine objavio 11 knjiga.

Radovi M. Savića uglavnom su deskriptivnog karaktera. U njima je najčešće obrađeno privredno stanje pojedinih mjesta ili cijelih područja, s osvrtnom na industriju. Savić obrađuje ponekad cijele industrijske grane, a ponekad samo pojedina industrijska poduzeća. Najviše materijala, koji se odnosi na područje Hrvatske, objavljeno je u prvoj, četvrtoj, petoj, šestoj i jedanaestoj knjizi. Isti autor objavio je i brošuru »Industrija i carinska zaštita« (Zagreb 1931).

U knjizi Novaka Popovića i Dušana Mišića »Naša domaća privreda — faktori—stanje—unapređenje« (Beograd 1929) obrađeni su u prvom dijelu faktori razvitka cjelokupne privrede prijeratne Jugoslavije. Nakon toga dan je prikaz stanja poljoprivrede, stočarstva, šumarstva, industrije i trgovine, a osim toga i osvrtno na preduvjete koji su postojali za unapređenje pojedinih grana. Za naše istraživanje zanimljivo je poglavlje o industriji, u kojemu su prikazani prirodni preduvjeti za njezin razvitak u zemlji, kapital, radništvo, industrijske organizacije, privredno i nacionalno značenje industrije. Zatim je općenito prikazano stanje po industrijskim granama i vrstama.

Od radova koji se odnose na industriju Banovine Hrvatske treba spomenuti »Obris industrijske strukture Banovine Hrvatske u godini 1938« (Zagreb 1940), statističkog karaktera, rad Franje Gašparovića »Industrija Banovine Hrvatske« (Zagreb 1940) u izdanju »Gospodarske sloge«, te poglavlje o obrtu, industriji i trgovini u »Godišnjaku banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. — 26. kolovoza — 1940« (Zagreb 1940).

»Obris industrijske strukture Banovine Hrvatske u godini 1938«, rad Ekonomskog instituta Banovine Hrvatske, obrađuje sumarno razvoj i smještaj industrijskih poduzeća, vrijednost industrijske proizvodnje, vrijednost dugoročnih investicija u industriju, vlastita i strana sredstva, podatke o stanju zaposlenog osoblja i kretanju njihovih nadnica i plaća, vrijednost pogonskog materijala i sredstava, javne terete i druge izdatke koji su opterećivali industriju. Za 300 poduzeća registrira i poslovni uspjeh. Osim toga, sadrži tabelarne i grafičke priloge.⁴

Franjo Gašparović dao je u prvom dijelu rada »Industrija Banovine Hrvatske« općeniti pregled stanja industrije na tom području. Ukazao je na njeno mjesto, značenje i udio u industriji cijele zemlje. Za svaku industrijsku granu dao je zatim kraći osvrt s podacima o njezinoj razvijenosti, teritorijalnom smještaju, investiranom kapitalu, pogonskoj snazi, broju zaposlenog osoblja i sl. Upozorio je i na važnost pojedinih industrijskih grana u cjelokupnoj industriji Banovine Hrvatske, pa i cijele zemlje. Rad sadrži tabelarne i grafičke priloge.

U poglavlju »Godišnjaka banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 — 26. kolovoza — 1940« dan je prikaz stanja, razvoja i problema industrije toga područja u narednom vremenskom razdoblju i djelatnosti banske vlasti u oblasti industrije.⁵

⁴ Ekonomski institut Banovine Hrvatske vodio je industrijski katastar u kojemu je bilo registrirano oko 1 000 poduzeća. U spomenutom radu bila su obuhvaćena samo 682 industrijska poduzeća, tj. oko 70% svih poduzeća s područja Banovine Hrvatske. Prema tome, ti se podaci odnose samo na ona industrijska poduzeća koja su 1938. godine postojala i radila, a nedostaju podaci za sva ona poduzeća koja su prije toga propala ili prestala s radom.

⁵ Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 — 26. kolovoza — 1940, Zagreb 1940, 137—139.

U poglavlju rada »Spomen-knjiga Deset godina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918—1928« (Zemun 1928), pod naslovom »Deset godina industrije«, autor Steva Popović, tadašnji tajnik industrijske komore, daje i neke podatke o broju tvornica, pogonskoj snazi i kapitalu za područje Hrvatske. U poglavlju iste knjige »Industrija, trgovina i poljoprivreda« dani su neki podaci i slikovni materijal za pojedina industrijska poduzeća s područja Hrvatske. Taj je dio rada uglavnom propagandnog karaktera.

O industriji s područja Dalmacije možemo naći podatke, osim u već spomenutom radu Joze Lakatoša »Industrija Dalmacije«, i u knjizi »Privreda i radnici u Dalmaciji« (Split 1929), gdje je brojčano i grafički prikazana privredna struktura stanovništva toga područja, i dan sumaran osvrt na industriju.⁶

U knjizi »Privreda u Primorskoj banovini« (Split 1934) govori se o stanju industrije na tom području, a posebno o situaciji u važnijim industrijskim granama.

U radu »Položaj industrijskih radnika u Jugoslaviji« (Zagreb 1928) obrađen je položaj industrijskih radnika u Jugoslaviji, ali se u njemu mogu naći i neki podaci o opsegu, stanju i razvoju industrije, posebno za drvenu, tekstilnu, industriju šećera i stakla.

U radu »Ekonomska podloga hrvatskog pitanja« (Zagreb 1938) R. Bičanić dotiče i oblast industrije i kritizira tadašnju ekonomsku i financijsku politiku države prema njoj. Neke podatke o sudjelovanju toga područja u industrijskom uvozu i izvozu i o postotku zaposlenog stanovništva u oblasti industrije i rudarstva možemo naći u radu istog autora: »Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija« (Zagreb 1939).⁷

Vrlo iscrpne podatke o udjelu i aktivnosti stranog kapitala u različitim sektorima privrede, pa tako i u oblasti industrije, dali su V. Rozenberg i J. Kostić u knjizi »Ko finansira jugoslovensku privredu« (Beograd 1940) i Božidar Jurković u radu »Das ausländische Kapital im ehemaligen Jugoslawien« (Stuttgart — Berlin 1941). Međutim, ti su autori, priređujući kvantitativne podatke koji se odnose na kapital, nailazili na velike teškoće jer nisu raspolagali dobrim procjenama o ukupnom kapitalu. Podaci o kapitalu iz završnih računa pojedinih poduzeća prijeratne Jugoslavije bili su vrlo nepouzdana: Često su bili iskazani nerealno nisko, jer su njihovi vlasnici nastojali, iz fiskalnih razloga, različitim makinacijama i knjigovodstvenim transakcijama prikriti stvarnu dobit. Treba napomenuti da ni ankete nisu mnogo pomogle realnom ustanovljivanju kapitala, pa ni kapitala stranog porijekla, u privrednim poduzećima prijeratne Jugoslavije. Podaci dobiveni anketama bili su nerealni zbog nedovoljne metodološke pripremljenosti za točno utvrđivanje kapitala anketiranjem, a i zbog namjerno lažnih iskaza koje su davali vlasnici ili druge odgovorne osobe u poduzećima.

U radu V. M. Đuričića, M. B. Tošića, A. Vegnera, P. Rudčenka i M. R. Đorđevića »Naša privreda i nacionalni prihod« (Sarajevo 1927) dan je narodni dohodak svih privrednih grana. U uvodnom su dijelu metodološke napomene o principima po kojima se obračunavalo i podaci koji se odnose na stanovništvo, a u završnom dijelu sumarni rezultati proračuna narodnog dohotka po privrednim granama i ukupan narodni dohodak. Rad sadrži i dijagrame i grafi-

⁶ Privreda i radnici u Dalmaciji, Split 1929, 14—23, 42—43, 46, 94—98, 303.

⁷ R. Bičanić, Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija, Zagreb 1939, 12, 18, 19, 21—27, 30—32, 34, 35.

kone. U poglavlju posvećenom industriji obrađene su posebno pojedine industrijske grane, stanje u njima, broj njihovih tvornica, teritorijalni razmještaj, vrste proizvodnje, kapaciteti i slično, a na kraju je dan ukupan narodni dohodak industrije.

U radu »Industrijska politika« (Beograd 1936), štampanom kasnije kao poglavlje u knjizi »Izbor iz ekonomskih radova« (Zagreb 1958) u kojoj su sabrani i objelodanjeni neki raniji autorovi radovi, Mijo Mirković govori u prve tri glave općenito i za različite zemlje o politici industrijalizacije, koncentraciji i privrednim faktorima u industriji, a četvrto je poglavlje posvetio industrijskoj politici prijeratne Jugoslavije.

O industrijskoj politici prijeratne Jugoslavije pisao je i Nikola D. Simić, u radu »Industrijska, zanatska i radnička politika i zakonodavstvo u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca« (Beograd 1926).

Poseban izvor podataka o industrijskom razvoju čine i statističke publikacije u kojima su sistematski prikazane različite komponente industrije. Među materijalima te vrste treba istaći »Statistiku industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industrijskih preduzeća« (Beograd 1941), »Obris industrijske strukture Banovine Hrvatske u 1938. godini« (Zagreb 1940), »Statističke godišnjake Kraljevine Jugoslavije za godine 1929—1940«, »Compass Finanzielles Jahrbuch« (Financijske godišnjake — Beč — za međuratno razdoblje), »Izveštaj inspekcije rada Kraljevine SHS o njenom poslovanju u godini ... (za međuratne godine), a kao dopunske izvore možemo još spomenuti »Godišnjake statistike jugoslavenskih željeznica«, »Statistiku spoljne trgovine Kraljevine Jugoslavije«, »Indeks« — socijalno-statističku reviju (godišta 1929—1940 — urednik Artur Benko Grado).

Ovdje ćemo se osvrnuti samo na one statističke materijale koji su važniji za praćenje industrijskog razvoja Hrvatske. To su »Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije« i »Financijske godišnjake Compass«, a na »Obris industrijske strukture Banovine Hrvatske u 1938. godini« ukazali smo već ranije.

»Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije« odnosi se uglavnom na preradivačku industriju i obuhvaća samo dio ekstraktivne, koja je tada bila u nadležnosti Ministarstva trgovine i industrije. To je prvi pokušaj sveobuhvatnog sistematskog statističkog prikaza industrije prijeratne Jugoslavije. Pomoću mnogih pokazatelja ta edicija daje uvid u opseg, karakter, strukturu, a donekle — koliko su omogućavali podaci — i u razvojne tendencije industrije. Ona obrađuje pet osnovnih statističkih podataka karakterističnih za industriju — o firmi, tvornicama kao proizvodnim jedinicama, investiranom kapitalu, pogonskoj snazi i radnim mjestima — i dva povremena — o vrijednosti proizvodnje i o zaposlenom osoblju 1938. godine. Statistika sadrži i podatke o industriji pojedinih historijskih oblasti ili, prema kasnijoj administrativno-teritorijalnoj podjeli zemlje, pojedinih banovina, i to za industriju u cjelini i za industrijske grane izdvojeno. U njoj je učinjen i pokušaj rekonstrukcije stanja industrije 1918. i kasnije na bazi podataka iz 1938. i iz godina osnivanja industrijskih poduzeća. Statistika, dakle, nije obuhvatila poduzeća koja su prestala s radom prije nego što je bio obavljen popis. Na osnovi njenih podataka možemo zbog toga dobiti samo približnu sliku industrijskog razvoja.

Nedostatak je te prijeratne industrijske statistike i u tome što su u njoj proširenja poduzeća pomoću novih investicija iskazana prema godini osnutka poduzeća, bez obzira na vrijeme proširenja. Zbog toga možemo smatrati da se u njoj precjenjuje udio starih poduzeća u ukupnom kapitalu industrije za vrijeme indu-

strijskog popisa. (O tom pitanju detaljnije vidjeti rad Ive Vinskoga »Procjena kapitala na području Hrvatske u razdoblju između dva svjetska rata«, Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, I, Zagreb 1967, 113—143.)

Za industriju Hrvatske važno je da su podaci u statistici dani i po historijskim oblastima, jer to omogućuje uspoređivanje s industrijskim statistikama koje su prije bile vođene za to područje.

»Compass Finanzielles Jahrbuch« (Beč) sadrži, u poglavlju o dioničarskim društvima u industriji, i neke podatke, sistematizirane po industrijskim granama, za pojedina dioničarska industrijska poduzeća. Osim toga, postoji i pregled glavnih pozicija završnih računa. Treba ipak napomenuti da te podatke moramo uzeti sa stanovitim rezervom, naročito one koji se odnose na kapital, jer su često nepouzdati.

Za praćenje industrijskog razvoja, osim spomenutih, važni su i statistički podaci i materijali koje je u tromjesečnim izvještajima objavljivala Narodna banka Kraljevine Jugoslavije (Odjeljenje za ekonomska izučavanja), a isto tako i izvještaji trgovačko-industrijskih komora s teritorija Hrvatske.

»Izvještaji Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu« (za međuratno razdoblje) općenito govore o situaciji u cijeloj privredi. U njima je najčešće dan kratak opći osvrt na privredno stanje u svijetu i u zemlji, a zatim su u posebnim poglavljima obrađene pojedine oblasti privredne djelatnosti. Na kraju izvještaja dani su statistički prilozi.

Izvještaji o radu Trgovačko-industrijske komore (T. I. K) u Splitu za međuratne godine i »Izvještaji Komore za trgovinu, obrt i industriju u Osijeku o općem gospodarskom stanju i privrednim prilikama na njenom području« — također za međuratne godine (Osijek), u poglavlju u kojem tretiraju industriju, daju najčešće opći osvrt na njezino stanje u zemlji i svijetu, a nakon toga govore o stanju i problemima s kojima su u izvještajnom periodu bile suočene pojedine industrijske grane područja te komore.

Ima u prijeratnoj privrednoj štampi još mnoštvo članaka koji obrađuju različite aspekte industrijskog razvoja Hrvatske. U njima se npr. raspravlja o stanju industrije, o uvjetima u kojima se ona razvijala, o problemima s kojima se sukobljavala, o njezinoj strukturi, položaju, načinu financiranja, o pitanju industrijskog kredita, industrijskoj poreskoj i carinskoj politici države, o udjelu stranog kapitala, o kartelima i dr. Iako u ovom pregledu nije moguće dati kompletan prikaz tih radova, oni nam ipak mogu poslužiti kao neka vrsta izvornog materijala pri znanstvenoj obradi naše problematike.

Literatura i izvori o industrijskom razvoju objavljeni u poslijeratnom periodu

Radovi o ekonomskoj strukturi i privredi Jugoslavije u cjelini

O industrijskom razvoju u međuratnom periodu pišu i neki poslijeratni radovi, koji obrađuju ekonomsku strukturu i privredu Jugoslavije u cjelini ili samo neka važna pitanja.

U drugoj knjizi djela »Nezavisni sindikati« (Zagreb 1964) obradio je Josip Cazi privredno stanje i položaj radnika u periodu 1921—1929. godine. Na osnovi

Izvjestaja Inspekcije rada Kraljevine SHS za te godine opisao je stanje u industriji cijele zemlje, a posebno se osvrnuo na prilike u Hrvatskoj. U trećoj knjizi »Nezavisnih sindikata« (sv. II, Zagreb 1967), isti autor posebno obrađuje prerađivačku industriju i njezin položaj u razdoblju 1925—1928. godine. Za svaku važniju industrijsku granu posebno iznosi podatke o stanju, problemima i mogućnostima daljnjeg razvoja. Uz to su u radu dani i tabelarni pregledi.

Sergije Dimitrijević napisao je »Privredni razvitak Jugoslavije od 1918—1941. godine«, rad za Enciklopediju Jugoslavije, IV, 638—651,⁸ koji je štampan i posebno u Novom Sadu 1962. godine. To je sintetički pregled privredne strukture prijeratne Jugoslavije. Podijeljen je u dva perioda: 1918—1929. i 1930—1941, a ilustriran je tabelama. Autor je u prvom dijelu dao općenite karakteristike privredne strukture, a zatim prikaz razvitka proizvodnih snaga u industriji i rudarstvu, prometu, poljoprivredi. Obraduje i državni sektor privrede, načine plasiranja stranog kapitala i njegov udio u privredi, razvitak ekonomskih odnosa u oblasti obrta, a osvrće se i na promjene u strukturi stanovništva i na položaj radničke klase. U dijelu o industriji dao je pregled njezina razvitka nakon ujedinjenja, stanja u vrijeme krize i daljnjeg razvoja od krize do sloma prijeratne Jugoslavije. Opisao je promjene do kojih je došlo u industrijalizaciji zemlje, razvitak državnog sektora u toj oblasti, sudjelovanje stranog kapitala, proces koncentracije proizvodnje i kapitala i izmjene u strukturi, proces kartelizacije i udio međunarodnih trustova, koncerna i holdinga u jugoslavenskoj industriji.

Na osnovi niza statističkih podataka Stevan Kukoleča analizira privredno stanje Jugoslavije pred drugi svjetski rat u knjizi »Analiza privrede Jugoslavije pred drugi svjetski rat« (Beograd 1956).⁹ Da bi bolje osvijetlio bit tadašnjih ekonomskih i socijalnih problema, autor daje u uvodnom dijelu opći pregled razvitka jugoslavenske privrede između dva rata. Ukazuje i na unutrašnje suprotnosti, koje su se zadržale u toku razvitka u kapitalističkim uvjetima proizvodnje. U uvodnom dijelu, nakon kompleksnog zahvaćanja dinamike prijeratnog privrednog razvitka, pokušava analizirati stanje u oblasti poljoprivrede, a zatim govori o karakteristikama, zadacima i kapacitetu industrije. Osvrće se i na sirovinsku bazu i mogućnost daljnjeg razvoja industrije, a daje i neke usporedbe između poljoprivrede i industrije. Osim toga, obuhvatio je unutrašnji tržišni promet poljoprivrednih, industrijskih i obrtničkih proizvoda, potrošnju prema različitim kategorijama potrošača, kupovnu snagu neposrednih proizvođača, prevajivanje fiskalnih tereta. Na kraju u 50 zaključaka sintetizira svoja analitička izlaganja.

Isti je autor u radu »Odnos između poljoprivrede i industrije Jugoslavije pre rata« (Ekonomist V/1952, 3, 60—76), obradio dio problematike tadašnjih odnosa između grada i sela promatrane na osnovi statističkih podataka. Upozorio je na uzajamne veze između poljoprivrede i industrije. Materijal u radu sistematiziran je tako da najprije obrađuje poljoprivredu, zatim prelazi na odnose između poljoprivrede i industrije, pa na razvitak proizvodnih snaga u industriji i na njezinu sposobnost apsorpcije viška radne snage sa sela. Autor je ukazao na slabu tržišnu povezanost poljoprivrede i industrije i zaključio da je poljoprivreda bila tada zapravo vrlo slaba sirovinska baza industrije.

Mijo Mirković dao je u radu »Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941« (I izdanje, Zagreb 1950, II izdanje, Zagreb 1952) kratak pregled strukture i najvažnijih privrednih problema prijeratne Jugoslavije. Rad je rezultat dugo-

⁸ D. Bogdanović, Prikaz u *Istorijskom glasniku*, 2/1963, 104—105.

⁹ Lj. Adamović, *Osvrt u Našoj stvarnosti*, 5/1957, XI, 584—587.

godišnjih autorovih istraživanja na području ekonomske politike. Podijeljen je u dvije glave: 1. Struktura narodnog gospodarstva Jugoslavije 1918—1941. i 2. Ekonomski problemi i ekonomska politika Jugoslavije 1918—1941.¹⁰

Problematika vezana uz područje našeg istraživanja obrađena je naročito u poglavlju o strukturi dioničkog kapitala u Jugoslaviji i o utjecaju inozemnog kapitala, o industrijalizaciji, industrijskoj politici Jugoslavije 1918—1941. i o padu cijena industrijskih proizvoda, o tzv. »škarama cijena«.

Taj je rad poslužio autoru kao osnova za IX i X poglavlje knjige »Ekonomska historija Jugoslavije« (I izdanje, Zagreb 1958, II izdanje, Zagreb 1962).

Prilog je statističkoj obradi konjunkturnog razvoja jugoslavenske privrede međuratnog perioda i rad Ljubomira S. Dukanca »Indeksi konjunkturnog razvoja Jugoslavije 1919—1941« (Beograd 1946). U njemu su dani indeksi cijena na veliko (1919—1922. i 1923—1941. godine) i indeksi cijena kartelizirane i nekartelizirane industrije za razdoblje 1923—1941. godine.

Stevan Stajić prezentirao je u radu »Nacionalni dohodak Jugoslavije 1923—1939. u stalnim i tekućim cenama« (Beograd 1959) samo aspekt formiranja, a ne i raspodjele narodnog dohotka u promatranom razdoblju. Ipak se na osnovi materijala u tom radu mogu vidjeti neke osnovne karakteristike privrednog razvitka međuratnog razdoblja. Za period 1923—1939. godine iskazana je dinamika strukture narodnog dohotka u stalnim i tekućim cijenama, a dano je i njegovo kretanje prema pojedinim vrstama privrednih djelatnosti, pa i udio industrije i rudarstva u ukupnom dohotku. Rad sadrži tabelarne i grafičke prikaze.

Treba spomenuti još i rad istog autora »Realni nacionalni dohodak Jugoslavije u periodima 1926—1939. i 1947—1956« (Zbornik radova Ekonomskog instituta FNRJ, 1957, Ekonomski problemi).

Ovoj grupi svakako pripada i rad Ive Vinskog »Investicije na području Jugoslavije u razdoblju između dva svjetska rata« (Ekonomski pregled, X/1959, 8—9, 601—616). Rađen je prema sličnom principu kao i onaj u kojemu autor obrađuje investicije na području Hrvatske u međuratnom periodu. Sadrži procjene investicija i fiksnih fondova i proračune o ukupnosti fiksnih fondova u svakoj godini promatranog razdoblja, 1919—1939. godine. Procjene koje se odnose na investicije, amortizaciju i fiksne fondove Jugoslavije dane su prema cijenama iz 1938. godine.

Isti autor prati privredni rast u tom periodu i u radu »Nacionalni dohodak i fiksni fondovi na području Jugoslavije 1909—1959« (Ekonomski pregled, X/1959, 11—12, 832—862; štampano i u Zborniku radova Ekonomskog instituta, Zagreb 1952—1962). U prvom dijelu obrađeni su neki pojmovni problemi i historijski razvitak, a zatim su iznesene procjene nacionalnog dohotka i fiksnih fondova na području cijele zemlje za spomenuto razdoblje. Procjene su dane za sve promatrane godine na bazi cijena iz 1953. godine.

Od radova koji govore o promjenama nastalim uslijed ekonomske krize 1929—1934 — u cijeloj privredi ili u nekim njezinim granama — a spominju i utjecaj krize na industriju, treba spomenuti rad Dušana Sabolovića »Odras ekonomske krize u Jugoslaviji 1930—1933. na ekonomskim mjerama države i na ekonomsko-

¹⁰ V. Milenković, Prikaz u *Socijalnoj politici* II, 1/1951, 51—62, a prikaz knjige *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, dali su Lj. Adamović u *Našoj stvarnosti*, XII, 2/1959, 228—231, M. Đurović, *Istorijski zapisi* XI, 1—2/1958, XIV, 431—435, C. Kostić, *Jugoslavenski časopis za filozofiju i sociologiju* II, 1—2/1958, 219—221.

-teoretskoj obradi« (Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, III, 1957, 251–279) i knjigu Nikole Vuče »Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930–1934« (Beograd 1968).¹¹

Strani kapital u privredi prijeratne Jugoslavije, pa i u oblasti industrije, obrađen je studiozno u knjizi Sergija Dimitrijevića »Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije« (Beograd 1958).¹² Knjiga daje mnogo objektivniju sliku o stranom kapitalu u cijeloj privredi, pa tako i u industriji, prijeratne Jugoslavije nego mnoge rasprave i članci iz međuratnog perioda. Autor je imao mogućnost da se posluži obilnim arhivskim materijalom. Prednost je njegove knjige i u tome što daje uvid u pozicije stranog kapitala u jugoslavenskoj privredi neposredno pred II svjetski rat, što, naravno, nisu mogli dati radovi nastali prije toga. Obraden je udio stranog kapitala za svaku privrednu granu, posebno zatim slijedi opći pregled udjela stranog kapitala, sistem vladavine stranog kapitala, djelovanje stranog kapitala na privredu bivše Jugoslavije i zaključna razmatranja.

Radovi o ekonomskoj strukturi i privredi Hrvatske

Osim radova o ekonomskoj strukturi i privredi cijele zemlje, podatke o industrijskom razvoju u međuratnom razdoblju pružaju i oni poslijeratni radovi koji obrađuju privrednu strukturu Hrvatske, njezinih pojedinih dijelova ili mjesta. U tu grupu ulazi i rad Rudolfa Bičanića »Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918« (Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, I, Zagreb 1967, 81–112). Predmet istraživanja ograničen je u radu samo na utjecaj promjene granica na ekonomiku; u njemu dakle nije obrađena kompletna ekonomska problematika nastala prijelazom iz austro-ugarskog u jugoslavensko ekonomsko područje. Dani su i podaci o razvoju industrije i navedene neke ekonomske posljedice u toj oblasti, koje je izazvalo uključivanje teritorija Hrvatske u jugoslavensko ekonomsko područje.

U uvodnom dijelu rada »Privredni razvoj od 1918. do 1941« (Enciklopedija Jugoslavije, IV, 198–202) Mijo Mirković daje bitne karakteristike privredne strukture Hrvatske u međuratnom periodu. Zatim prikazuje razvoj proizvodnih snaga, a ponegdje i proizvodnih odnosa, u primarnim, sekundarnim i tercijarnim djelatnostima. Razvoj industrije Hrvatske u međuratnom razdoblju obrađen je uglavnom na osnovi »Statistike industrije Kraljevine Jugoslavije« (Beograd 1941), »Obrisa industrijske strukture Banovine Hrvatske u godini 1938« (Zagreb 1940) i rada Marijana Cvetkovića »Neki podaci o razvitku industrije u Hrvatskoj« (Zagreb 1949).

Privredni razvoj Hrvatske međuratnog perioda analizirao je u svojim radovima »Investicije na području Hrvatske u razdoblju između dva svjetska rata« (Beograd 1955, Ekonomski institut FNRJ, serija III, knj. 2)¹³ i »Procjena kapitala

¹¹ M. Dimitrijević, Prikaz u *Časopisu za suvremenu povijest*, 1–2/1969, 193–197.

¹² N. Gačeša, Prikaz u *Zadružnom arhivu*, 6/1958, 121–122 i M. Samardžija u *Ekonomskoj politici* VIII, 1958, 351, 1184. S. Dimitrijević je prije ove knjige o istoj problematici objavio brošuru *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, 1952. godine, i rad *Vladavina stranog kapitala u bivšoj Jugoslaviji*, Zbornik predavanja, *Iz istorije Jugoslavije 1918–1945*. (Beograd 1958, 279–298).

¹³ R. Bičanić, Prikaz u *Historijskom zborniku* (dalje HZ), X, 1–4/1957, 147–149, i M. Macura u *Naša stvarnost*, IX, 5/1955, 573–575.

na području Hrvatske u razdoblju između dva svjetska rata« (Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, I, Zagreb 1967, 113—143) Ivo Vinski.¹⁴ Prvi rad obrađuje pojam rasta narodnog bogatstva na području Hrvatske između dva svjetska rata (1919—1940). To je pionirski rad na području makroekonomske analize ove vrste kod nas. Autor daje podatke o ukupnim investicijama u Hrvatskoj između dva svjetska rata i analitičke podatke o investicionim ulaganjima po privrednim granama.

U drugom radu autor daje pregled procjena veličine kapitala na području Hrvatske na kraju 1919. godine, prikazuje njegov porast kao rezultat novih investicija u razdoblju 1920—1940. godine i njegovo stanje na kraju 1940. godine. Procjena kapitala i kapitalnih ulaganja dana je za sve oblasti privrede po njezinim granama i skupinama. Na završetku rada donesena je usporedna slika rasta fiksnih fondova na području Hrvatske i Jugoslavije prema stanju na kraju 1919. i 1940. godine.

Radovi o ekonomskoj strukturi i privredi koji pripadaju regionalnoj ili mjesnoj ekonomskoj historiji

U radu Rudolfa Bičanića »Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske« (»Rijeka«, Zbornik Matice hrvatske, I, 1953, 153—180) dan je presjek privredne strukture grada Rijeke. O privrednim prilikama u Rijeci pisali su i Pero Mitrović i F. Barbalić u radu »Riječka luka« (»Rijeka«, zbornik, 1955, 52—66).

Osnovne karakteristike presjeka demografske i privredne strukture Hrvatskog zagorja dao je Vladimir Blašković u studiji »Hrvatsko zagorje. Privredne oznake I, demografske II, i gospodarska struktura III« (Zbornik radova Ekonomskog fakulteta, III, 1957).

U studiji »Privredna kretanja u komuni Slavonska Požega« (Požeški zbornik, Slavonska Požega 1961, 217—221) dani su i neki podaci o privredi toga područja u međuratnom periodu.

O razvitku privrede krapinskog kraja u tom periodu možemo naći nešto u radu Antuna Kozine »Krapina i okolica« (Krapina 1960).

Kratak osvrt na privredu Pule, pa i na situaciju u njezinoj industriji u međuratnom periodu, dao je V. R. (Vatroslav Cihlar) u članku »Grad i luka Pula u ogledalu svog razvoja kroz dvije tisuće godina« (Sveopći privredni list, XV/1947, 10/12, 3—7).

O ekonomskom stanju tridesetih godina na području Istre govore Herman Buršić i Mario Mikolić u članku »Ekonomsko stanje u Istri 30-ih godina u svjetlu talijanskih dokumenata« (Istarski mozaik, 1966, 3—4, 152—158). Posebno su prikazali stanje u brodogradnji i industriji toga područja.

Emilio Vlačić u članku »Ekonomska struktura Istre god.« (Istarski mozaik, Pula 1965, 1—2, 9—19), koji je zapravo samo odlomak iz studije »Ekonomski odnosi u Istri 1918—1941«, daje osvrt na privrednu strukturu Pule, pa usput spominje i razvoj njezine industrije, a posebno brodogradnje.

U radu Zdravka Tomca »Ekonomska struktura Slavonije pred II svjetski rat. Mjesto Slavonije u privredi Kraljevine Jugoslavije« (Zbornik Historijskog insti-

¹⁴ Isti rad bio je prije objavljen u *Putovima revolucije*, 3—4/1964, 417—446.

tuta Slavonije, 3/1965, 113—146) dan je — ilustriran statističkim podacima i tabelama — presjek privredne strukture Slavonije pred II svjetski rat. Navedeni su i podaci o broju industrijskih, obrtničkih i trgovačkih radnji na tom području za 1938. godinu. Osim toga, spomenute su glavne grane djelatnosti zastupljene na tom području i broj u njima zaposlenog osoblja.

Ekonomsko-geografska struktura i razvitak privrede Slavonskog Broda i okolnih mjesta obrađeni su u monografiji Ive Rubića »Slavonski i Bosanski Brod« (Zagreb 1952. Isti je rad objavljen i u Zborniku za narodni život i običaje, knj. 36, 1953). Statističkim podacima ilustriran je razvitak industrije toga područja. Posebna je pažnja posvećena onim industrijskim granama koje su na tom području bile jače zastupljene (drvnoj, metalnoj, mlinskoj, proizvodnji alkoholnih pića, ciglarskoj, tekstilnoj, industriji boja i rafineriji nafte).

Kratak opći osvrt na privredu Splita i njegovu industriju u međuratnom razdoblju dao je Tomislav Marasović u članku »Razvitak Splita od najstarijeg naselja do danas« (Komuna, Beograd, XIII/12, 38—40).

Boris Jurić opisao je u radu »Ekonomska struktura i ekonomski položaj Zadra između dva rata« (Zadarska revija, 1964, XIII, 6, 507—525) osnovne karakteristike privrede toga grada i ukazao na uzroke njegova privrednog propadanja. Obradio je razvoj, probleme i stanje industrije toga područja u međuratnom razdoblju. Isti autor objavio je i članak »Zadar između dva rata« (Vjesnik, 12, 19, 26. IX i 3, 10, 17. i 24. X 1968, XXIX, 7748—7780) u povodu 25-godišnjice pripojenja Zadra matici zemlji.

Na privredu Zadra i njegovu industriju u međuratnom razdoblju osvrnuo se s nekoliko podataka i Vatroslav Cihlar u članku »Zadar kao privredno središte sjeverne Dalmacije« (Sveopći privredni list, XVI/1948, 3, 13—16).

Radovi o ekonomici, ekonomskoj politici i privrednom sistemu FNRJ (SFRJ)

Neki poslijeratni radovi o ekonomici, ekonomskoj politici, privrednom sistemu FNRJ (SFRJ) donose retrospektivni osvrt na društveno-ekonomsku strukturu prijeratne Jugoslavije, pa i na njezinu industriju, i to najčešće u uvodu, radi boljeg sagledavanja suvremenog stanja ili radi praćenja kontinuiteta privrednog razvoja na području FNRJ.

Proučavanje ekonomike FNRJ ima za polaznu točku 1945. godinu. Ali pri proučavanju društveno-ekonomske strukture i ekonomskih odnosa većina autora ne uzima kao polaznu točku tu godinu, nego rad počinje kraćim historijskim osvrtom. Naravno, nije riječ o iscrpnim analizama nego tek o nekim markantnijim i važnijim elementima na osnovi kojih se može dobiti slika o društveno-ekonomskoj strukturi prijeratne Jugoslavije.

Tako je Rudolf Bičanić u radovima »Ekonomska politika Federativne Narodne Republike Jugoslavije« (stenografirana predavanja škol. god. 1946/1947, I svezak — predavanja do kraja siječnja, Zagreb 1947) i »Ekonomika FNRJ« (knj. I — prema predavanjima prof. Bičanića održanim na Pravnom fakultetu škol. god. 1950/51, Zagreb 1951) prikazao razvoj monopolnog kapitalizma u prijeratnoj Jugoslaviji. U prvom od radova, u poglavlju u kojem obrađuje društveno-ekonomsko uređenje FNRJ, on sumarno iznosi i neke podatke o stanju prerađivačke industrije pred II svjetski rat.

Isti autor posvećuje posebno poglavlje društveno-ekonomskoj formaciji prijeratne Jugoslavije u radovima »Ekonomska politika FNRJ«, I (Zagreb 1960) i »Ekonomska politika Jugoslavije«, I (Zagreb 1962). U njima je analizirao pojedine društveno-ekonomske sektore privrede, pa i industriju. Osvrnuo se na osnovne karakteristike i razvoj industrijske proizvodnje i na državnomonopolni kapitalizam u prijeratnoj Jugoslaviji.

France Černe dao je osvrt na osnovne karakteristike cjelokupnog prijeratnog privrednog razvoja Jugoslavije u knjizi »Ekonomika SFR Jugoslavije« (Ljubljana 1967).

Nikola Čobejlić ukazao je na karakteristike privrede prijeratne Jugoslavije, na spori tempo razvitka i prosječni godišnji rast njezine industrije u poglavlju rada »Naš dosadašnji privredni razvoj i njegove perspektive« (Ekonomika politika, II, Beograd 1958).

U radu »Ekonomika FNRJ« (Celje 1949) dan je također historijski osvrt na privrednu strukturu prijeratne Jugoslavije, s napomenama o nekim bitnim karakteristikama njezine industrije.

Stjepan Lovrenović je dao pregled i osnovne karakteristike privrede prijeratne Jugoslavije po privrednim granama u knjizi »Ekonomska politika Jugoslavije« (III izdanje, Sarajevo 1963, IV izdanje, Sarajevo 1965). Uz ostalo dan je i kraći općenit analitički osvrt na njezinu industriju.

U knjizi »Uvod u ekonomiku FNRJ« (Zagreb 1959) Mijo Mirković govori između ostalog i o industrijskoj proizvodnji i broju zaposlenog osoblja u industriji prijeratne Jugoslavije i uspoređuje tadašnje s poslijeratnim stanjem. Osvrće se također na specifične probleme smještaja i na ekonomsku politiku prijeratne Jugoslavije prema industriji.

Gojko Polovina obradio je analitički osnovne karakteristike privrede i proizvodnih odnosa u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju u radu »Privredni sistem i privredni odnosi Jugoslavije I, Period 1918—1941« (Beograd 1958). Tu se osvrnuo na organizacione i vlasničke oblike, na privredne komore i udruženja i na strani kapital u oblasti industrije, a posebno poglavlje posvetio je klasnoj strukturi društva u međuratnom periodu.

O strukturi industrije kao jedne od glavnih grana privredne djelatnosti i o njezinoj ulozi u privredi Jugoslavije govori se u radu »Privredni sistem FNRJ — Skripta za stručne ispite državnih službenika« (Zagreb 1951). Tu su obrađene glavne karakteristike industrije prijeratne Jugoslavije. Osnovne značajke industrije prijeratne Jugoslavije dane su i u knjizi »Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije« (Treće dopunjeno izdanje, Beograd 1965).

Historijski aspekt zastupljen je na nekim mjestima i u knjizi Miloša Samardžije »Privredni sistem Jugoslavije« (I, Beograd 1965). U poglavlju u kojemu je obrađen proces poslijeratne industrijalizacije Jugoslavije dani su i neki podaci o kretanju industrijske proizvodnje u svijetu i kod nas 1938. godine, radi usporedbe prijeratne proizvodnje s poslijeratnom.

Neke podatke o industriji prijeratne Jugoslavije i njezinu udjelu u nacionalnom dohotku donosi i knjiga Velimira Vasića »Ekonomska politika Jugoslavije« (II dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Beograd 1961).

Velimir Zeković i Stojan Novaković dali su opće karakteristike razvoja pojedinih privrednih grana Jugoslavije u razdoblju 1918—1941. godine u poglavlju pod naslovom »Društveno-ekonomske karakteristike Jugoslavije« (Ekonomika

Jugoslavije, I izdanje, Beograd 1962, II izdanje, Beograd 1964). Sumarno su obradili razvoj industrije i dostignuti nivo u međuratnom periodu, njezinu strukturu, teritorijalni razmještaj, proizvodnju, ulogu koju je u njoj imao strani kapital i tadašnju industrijsku politiku.

Osvrt na osnovne karakteristike ekonomske strukture prijeratne Jugoslavije, pa i na njezinu industriju, dan je u radu Velimira Zekovića »Razvoj i karakteristike privrednog sistema FNRJ«. Isti se autor osvrnuo na osnovne karakteristike industrije prijeratne Jugoslavije — da bi prikazao bazu s koje se moralo započeti u procesu poslijeratne industrijalizacije zemlje — u radu »Industrijalizacija — put privrednog razvitka naše zemlje«. (Oba su rada štampana u Priručniku za ekonomiku FNRJ, Beograd 1957.)

Ostala poslijeratna literatura i izvori o industrijskom razvoju u međuratnom periodu

U ovom dijelu navest ćemo najprije one radove kojima je težište na prijeratnom industrijskom razvoju Hrvatske, a zatim one koji se na njega samo osvrću. Na kraju ćemo prikazati neke od poslijeratnih radova koji obrađuju industrijski razvoj pojedinih regija ili mjesta. Poslijeratne radove koji obrađuju industrijski razvoj pojedinih grana ili poduzeća obuhvatit ćemo u posebnom dijelu.

Marko Bauer, dugogodišnji tajnik prijeratne Industrijske komore u Zagrebu, koji je dobro poznao privredu stare Jugoslavije, a naročito njezinu industriju, napisao je pedesetih godina vrijedan rad o industriji Hrvatske prije rata. Taj se rad čuva u rukopisu u dokumentaciji Ekonomskog instituta u Zagrebu.

Prikaz industrijskog razvitka Hrvatske dao je Marijan Cvetković u napisu »Neki podaci o razvitku industrije u Hrvatskoj« (Socijalistički front, 1/1948, 1. novembar, 59—78), koji je štampan i kao posebna brošura 1949. godine u Zagrebu. U radu su u kratkim crtama prikazani počeci kapitalističke industrijalizacije, zatim industrijski razvoj u međuratnom razdoblju, a nakon toga proces poslijeratne industrijalizacije Hrvatske.

Dušan Čalić je u radu »Izgradnja industrije u FNRJ« (II izdanje, Zagreb 1963) vrlo sumarno okarakterizirao faktore industrijskog razvoja, stupanj razvitka proizvodnih snaga i strukturu stanovništva prijeratne Jugoslavije.

U radu »Karakteristike industrije i rudarstva bivše Jugoslavije« (Beograd 1949) dao je Sergije Dimitrijević pregled najznačajnijih karakteristika industrije i rudarstva prijeratne Jugoslavije na osnovi podataka »Statistike industrije Kraljevine Jugoslavije« (Beograd 1941) i drugih materijala. On je upozorio na zajedničke karakteristike svojstvene svim industrijskim zemljama s kapitalističkim načinom proizvodnje na određenom stupnju društvenog razvitka, a posebno je istakao specifične karakteristike industrije prijeratne Jugoslavije, kao što su udio stranog kapitala, stupanj industrijalizacije, tempo industrijalizacije, proces koncentracije proizvodnje, vladavina monopola, neravnomjeran razvitak i disharmonična struktura, protivurječnosti između proizvodnje i potrošnje, proizvodnost rada i položaj radnika.

Kratak osvrt na razvoj i bitne karakteristike industrije prijeratne Jugoslavije dan je i u radu »Ekonomika FNRJ i planiranje — Industrija«, sv. 2 (Viša intendantska vojna akademija JNA, 1953).

Vladimir Farkaš napisao je rad »Ekonomika industrije FNRJ, I, Razvoj industrije u svijetu i kod nas« (Zagreb 1951). Onaj dio rada koji obrađuje razvoj industrije u Jugoslaviji podijeljen je u četiri perioda: do 1918, u međuratnom razdoblju, za vrijeme okupacije i u novoj Jugoslaviji. U dijelu koji je posvećen industrijskom razvoju u međuratnom razdoblju dan je na početku općenit osvrt s nekim bitnim karakteristikama industrije prijeratne Jugoslavije. Analizirani su struktura i razvoj industrije prijeratne Jugoslavije prema broju tvornica, investiranom kapitalu, radnim mjestima. Nakon tih pojedinačnih razmatranja slijedi sintetski prikaz odnosa između spomenutih elemenata.

O bitnim karakteristikama razvoja industrije Jugoslavije u međuratnom razdoblju govori isti autor i u radu »Ekonomika industrije« (Ekonomika Jugoslavije, II, Zagreb 1964), a na njega se osvrće i u »Ekonomici Jugoslavije«, II (Zagreb 1968).

U brošuri »Industrijski razvitak Jugoslavije — Elaborat — Ekspoze — Rezolucija« (Izd. Savezna narodna skupština, Beograd 1957) dan je i kratak osvrt na industriju prijeratne Jugoslavije.

Na osnovi štampane literature dao je Drago Krndija osvrt na presjek ekonomske strukture prijeratne Jugoslavije i njezine bitne karakteristike u knjizi »Industrijalizacija Jugoslavije« (Sarajevo 1961)¹⁵ U radu je, uz ostalo, dan i kratak pregled prijeratnog industrijskog razvitka.

Dimitrije Mišić obradio je industrijsku politiku i metode industrijalizacije u prijeratnoj Jugoslaviji u knjizi »Ekonomika industrije Jugoslavije« (Treće dopunjeno izdanje, Beograd 1965). U njoj je prikazao strukturu i bitne karakteristike industrije prijeratne Jugoslavije.¹⁶

Ovdje treba spomenuti i neke poslijeratne članke u kojima je obrađena industrija prijeratnog perioda.

Niz podataka o počecima razvoja i intenzitetu izgradnje industrije u Hrvatskoj daje Nora Juranović u članku »Industrija u Hrvatskoj u razvoju od 100 godina« (Ekonomski pregled, 1958, IX, 3—4, 264—275).

Vladimir Hudin daje u radu »Pogonska snaga u industriji NR Hrvatske« (Ekonomski pregled, 1958, IX, 1, 53—64), za međuratno razdoblje (1918. i 1941. godinu) statističke podatke o instaliranoj pogonskoj snazi u industriji i rudarstvu FNRJ i NRH, a ujedno prati i njezin poslijeratni rast.

Treba spomenuti i napise čije je težište na poslijeratnom industrijskom razvitku, a koji daju sumaran osvrt i na prijeratno stanje. To su: D. Čalić, »Industrijalizacija i vanjska trgovina« (*Vjesnik*, Zagreb, 2. do 5. VI, 1955, XVI, 3186—3189¹⁷), »Temelji naše industrijalizacije« (*Vjesnik*, Zagreb, 4. do 6. III, 1955, 16, 3110—3112) i »Industrija u Hrvatskoj« (*Politika*, Beograd, 24. XII 1951, XI, VIII, 14056); Stjepan Lovrenović, »Industrija i industrijski razvitak Jugoslavije« (Narodna uprava, Sarajevo 1960, XI, 10—11, oktobar—novembar, 505—526; Sergej Krajger, »Industrijski razvitak naše zemlje« (Narodna armija, 26. XI 1953, VIII, 751); Zvonimir Megler, »Desetogodišnji razvoj industrije i rudarstva« (Nova trgovina, 1955, VIII, 11—12, novembar—decembar, 572—

¹⁵ M. Erić, Prikaz u *Oslobođenju*, 29. III 1961.

¹⁶ Spomenutu problematiku isti autor obrađuje i u radu ranijeg datuma Ekonomika industrije FNRJ, Stenografske beleške sa predavanja III godine Ekonomskog fakulteta u Beogradu u školskoj godini 1952/53 (Skripta, Beograd 1953).

¹⁷ Naslov se u nastavcima mijenja.

573) i Svetozar Vukmanović, »Industrijski razvitak Jugoslavije« (Međunarodna politika, Beograd 1956, VI, 146, 7—9).

Kratak osvrt na međuratni industrijski razvoj dan je i u nekim poslijeratnim radovima koji obrađuju suvremenu problematiku, najčešće na samom početku izlaganja. Tu je pretežno riječ o historijskim osvrtima na najšire ekonomske pojave, pa i na industriju, u prijeratnoj Jugoslaviji. Oni su uglavnom posve sažeti i svrha im je da prikažu kontinuitet razvoja ili osnovu sa koje je započela privredna izgradnja naše zemlje nakon rata.

Jakov Blažević daje kratak općenit osvrt na industriju prijeratne Jugoslavije u članku »Hrvatska« (Nova Jugoslavija, Beograd 1955, 278—285), u kojemu govori o poslijeratnoj privrednoj izgradnji.

D. Čalić je u knjizi »Industrijalizacija FNRJ« (I izdanje, 1957, II izdanje, 1963) dao osnovni uvid u naslijeđeno stanje industrije. Nastojao je dati opću sliku privrednog potencijala prijeratne Jugoslavije u vrijeme prije izbivanja drugoga svjetskog rata, pa je približno ocrtao i stupanj na kojem se tada nalazila industrija i iznio njezine bitne karakteristike.

Isti se autor kratko osvrnuo na bitne karakteristike industrije prijeratne Jugoslavije i u predgovoru knjizi Mije Mirkovića »Izbor iz ekonomskih radova«, I (Zagreb 1958), a neke općenite podatke dao je i u radu »Neki problemi privrede FNRJ« (Zagreb 1962).

Istoj grupi pripada i osvrt na industrijski razvoj prijeratne Jugoslavije, koji je dao Zvonko Morić u brošuri »Industrija Jugoslavije« (Beograd 1958).

Vrlo sažeto razmatrana je privredna struktura prijeratne Jugoslavije i njezina industrija, radi boljeg razumijevanja politike i pravaca poslijeratnog privrednog razvoja i industrijalizacije, u knjizi Nikole Čobejlića »Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije« (Beograd 1959).¹⁸

Stjepan Han piše u radu »Produktivnost rada i razvoj socijalističke industrije« (Ekonomska politika, II, Beograd 1958) o proizvodnji važnih industrijskih artikala u 1939. i 1956. godini.

Tabelarni pregled, u kojem uspoređuje proizvodnju nekih osnovnih industrijskih proizvoda u 1939. i 1954. godini, dao je za područje cijele zemlje Franc Leskošek u radu »Industrijalizacija Jugoslavije« (Nova Jugoslavija, Beograd 1955, 143—146).

Dimitrije Mišić dao je usporedbu intenziteta investicionih ulaganja u industriju prijeratnog perioda s onim u razdoblju 1947—1956. godine, u knjizi »Investicije i privredni razvoj« (Beograd 1960).

Miodrag Petković osvrnuo se općenito na industriju prijeratne Jugoslavije u radu »Industrija« (Nova Jugoslavija, Beograd 1959, 193—198).

Neki podaci o industrijskom razvitku prijeratne Jugoslavije nalaze se i u radovima »Razvoj naše industrije« (Beograd, bez godine izdanja) i »Razvoj privrede FNRJ 1956« (Beograd 1956).¹⁹

Ponegdje za neke industrijske grane nalazimo osvrt na karakteristike i stanje u prijeratnoj Jugoslaviji i na materijalnu osnovu sa koje je počeo — uzimajući u obzir i ratna razaranja — poslijeratni industrijski razvoj.

¹⁸ Lj. Adamović, Prikaz u *Borbi*, 3. IV 1960.

¹⁹ Prema dokumentacionom materijalu Saveznog zavoda za privredno planiranje za štampu priredio J. Davičo.

Ovdje treba spomenuti skupni rad Srđana Srđara i drugih »Da li FNR Jugoslavija postaje agrarno-uvozna i industrijski izvozna zemlja« (Zagreb 1953) u kojem je analizirano kretanje strukture izvoza u razdoblju 1925–1939. i 1950–1952. godine za neke sektore poljoprivrede, šumarstva, industrije i rudarstva. Stevan Stajić dao je u brošuri »Industrijalizacija u socijalizmu« (Beograd 1954) osnovni uvid u razvoj industrije nekih kapitalističkih zemalja. Osvrnuo se i na osnovne karakteristike industrije prijeratne Jugoslavije prije izlaganja o poslijeratnoj industrijalizaciji.²⁰

Rikard Štajner također je ukazao na neke od karakteristika industrije prijeratne Jugoslavije u brošuri »Uloga naše lake industrije u podizanju životnog standarda« — Predavanje održano u Centralnom narodnom sveučilištu dne 16. XI 1949. (Zagreb 1950).

I Svetozar Vukmanović Tempo dotakao se u nekima od svojih radova industrije prijeratne Jugoslavije. Općenito se na nju osvrnuo u radu »Opšti pogled na razvitak privrede« (Nova Jugoslavija, Beograd 1955, 137–143), u ekspozeu podnesenom Saveznoj narodnoj skupštini 27. XII 1954, koji je štampan pod naslovom »Ekonomski problemi Jugoslavije« (Politička biblioteka, sv. 1, Beograd 1954)²¹ i u radu »Perspektive industrijalizacije« (Privredni razvoj i socijalistička izgradnja 1948–1958, Beograd 1964, 9–51).

Industrijski razvoj na području osječke regije i grada Osijeka opisao je Julije Gergec u radu »Historijat razvoja industrije regiona i grada Osijeka«, I–II (Privreda kotara Osijek, V/1961, 12, 37–41, VI/1962, 13–20).

Rudolf Bičanić analizirao je vrlo kratko industrijsku strukturu Zagreba u međuratnom razdoblju u radu »Razvoj industrije u Zagrebu« (Iz starog i novog Zagreba, I/1957, 266–277), a podatke o osnivanju i osnivačima industrijskih poduzeća u tom gradu u XIX st., od kojih su neka nastavila s radom i u međuratnom razdoblju, iznosi Milivoj Kern u napisu »Razvitak industrije u starom Zagrebu« (Privreda Zagreba, VI/1959, 12, 503–506). Samo neki sumarni podaci o industrijskom razvoju Zagreba u međuratnom razdoblju dani su u radu Silvija Ružića »Zagreb — najjači industrijski centar u zemlji« (Privreda Zagreba, VI/1959, 4–5, 158–170).

*Pregled literature i izvora o industrijskom razvoju Hrvatske
u međuratnom periodu po industrijskim granama*

Elektroenergija

Felix Reich dao je pregled električnih centrala po banovinama prema veličini i vrsti pogonskih strojeva u »Statistici električnih centrala Kraljevine Jugoslavije. Stanje u julu 1932. godine« (Zagreb, 1933), a njihov popis nalazimo u radu Josipa Ledvinka »Popis električnih centrala Jugoslavije« (Zagreb 1925). Rad i razvoj zagrebačke električne centrale opisuju: »Rad zagrebačke gradske električne centrale u god. 1928« (Zagreb 1929), »Zagreb i njegova električna centrala« (Zagreb 1934, 228–231), i jubilarna izdanja: »50 godina elektroprivrede grada Zagreba, 1907–1957« (Zagreb 1958) i »Elektra 1908–1968«, Spomenica (Zagreb 1968).

²⁰ B. Đukić, Prikaz u *Našoj stvarnosti*, IX, 5/1955, 567–570.

²¹ Isto objavljeno i u sabranim radovima S. Vukmanovića *Tempa*, Privredni razvoj i socijalistička izgradnja 1948–1958 (Beograd 1964, 173–239).

Prikaz rada i razvoja hidroelektrane Kraljevac dan je u jubilarnom izdanju »Hidroelektrana Kraljevac 1912—1962 (50 godina)« (Kraljevac, travanj 1962), a karlovačke u članku »Proslava 50-godišnjice elektroprivrede grada Karlovice 1908—1958« (Energija, VIII/1959, 1—2, 48—49).

Jakov Bezerić dao je, prema podacima iz zaključaka skupštine Gradskog poglavarstva, bilanca i završnih računa, pregled stanja investicionih ulaganja u toku 50 godina u članku »Investicije u elektroprivredi grada Zagreba od 1907 do 1957« (Energija, VII/1958, 10, 395—397).

Božidar Filipović objavio je rad s nizom statističkih podataka »50 godina razvoja potrošnje i cijena električne energije u gradu Zagrebu« (Energija VII/1958, 10, 379—391).

Kratak osvrt na elektroenergetsku situaciju i razvoj elektroprivrede u cijeloj zemlji u međuratnom periodu dali su Drago Mijić, Milan Šodan i Žarko Srdić u radovima koji su objavljeni u knjizi »Elektroprivreda Jugoslavije« (Privredni pregled, Beograd 1962).

Na razvoj elektroprivrede u međuratnom periodu ukratko su se osvrnuli Miloš Brelih—Aleksandar Mokrović u radu »Elektroprivreda« (Beograd 1959), Jovan Janković u članku »Razvoj elektroprivrede u FNRJ« (Ekonomika politika, I/1952, 1, 6—8) i Nedeljko Komnetić u napisu »Razvoj i organizacija jugoslavenske elektroprivrede« (Privredni pregled, 10. VI/1957 — Specijalni prilog).

Proizvodnja i raspodjela nafte

O eksploataciji i preradi nafte ima kod nas mnogo radova koji obrađuju njezina fizička i kemijska svojstva, dakle stručne tehničke literature.

Od ekonomsko-historijskih radova treba spomenuti rad Vladimira Blaškovića »Nafta. Privreda — ležišta — proizvodnja« (Zagreb 1959). U dijelu koji govori o nafti u Jugoslaviji autor se osvrće na prve podatke o njoj, na prijeratne koncesije i koncesionare, na koncesionirane površine, na prijeratnu proizvodnju nafte, a zatim obrađuje pojedine naftonosne bazene. Rad sadrži niz korisnih podataka o počecima i kasnijoj eksploataciji i proizvodnji nafte u međuratnom razdoblju.

Mnogo opširniji pregled razvoja industrije nafte u našoj poslijeratnoj literaturi nalazimo u radu Branka Horvata²² »Industrija nafte u Jugoslaviji« I—III (Beograd 1965) i u studiji »Naftni kartel u predratnoj Jugoslaviji« (Ekonomski anali, VIII, 1962, 12—13, 205—222).

Prvi je od njih ekonomsko-historijski rad o jugoslavenskoj industriji nafte. Napisan je studiozno, po znanstvenim metodama, uz obilnu upotrebu arhivskih dokumenata. Sastoji se od tri zasebne knjige od kojih prva obrađuje proizvodnju nafte i plina, druga privredu, uključujući i proizvodnju čađe, a treća distribuciju naftnih derivata (transport, unutrašnju i vanjsku trgovinu). Po svom karakteru to nije samo ekonomsko-historijski rad, jer sadrži i ekonomske analize, komparacije s inozemstvom, a govori i o perspektivama za daljnji razvoj naftne privrede. Od istog je autora i rad »Inostrani kapital u jugoslavenskoj industriji nafte (eksploataciji) između dva rata« (Ekonomski pregled, VI/1955, 11, 877—886).

²² Isti autor napisao je i rad Ekonomika jugoslavenske naftne privrede, Beograd 1962; osvrt V. Farkaša u *Ekonomskom pregledu*, XIV, 1—2/1963, 840—841.

U radu »Industrija nafte FNRJ« (Beograd 1954), koji obrađuje stanje i razvoj eksploatacije i proizvodnje nafte u poslijeratnom periodu, Relja Ostojić osvrnuo se na istraživanja, početke proizvodnje, dioničarska društva, udio stranog kapitala i na još neke podatke o proizvodnji i eksploataciji zemnog plina između dva rata.

S tog su područja zanimljivi i historijati nekih rafinerija, štampani najčešće u povodu njihovih jubileja.²³

U nekim poslijeratnim radovima o nafti, koji obrađuju suvremenu problematiku, nalazimo ponekad i kratak historijski osvrt na početke istraživanja, eksploatacije i proizvodnje nafte u međuratnom razdoblju.²⁴

O potrošnji nafte i njezinih derivata u godinama između dva rata, o petrolejskim društvima, stranom kapitalu i karakteristikama naftnog kartela piše Vilim Boranić »Kartel nafte u staroj Jugoslaviji« (Nafta, XVI/1965, 1, 19–23).

Crna metalurgija

Zasada postoje uglavnom radovi u kojima je dan opis rada samo nekih poduzeća te grane.

Na historijat razvoja Željezare Sisak osvrnuo se Zlatko Čepo u monografskim radovima o tom poduzeću: »Željezara Sisak 1938–1968« (Zagreb 1968) i »Željezara Sisak 1938–1973« (Sisak 1974), a Nedeljko Hristić u radu »Nekoliko riječi iz historijata Željezare Sisak« (Željezara Sisak, Rekreativna radnika, Zagreb 1963).

U nekim poslijeratnim člancima nalazimo također ponekad i kratak osvrt na stanje mineralnih sirovina, razvoj i karakteristike proizvodnje crne metalurgije u međuratnom periodu.²⁵

²³ V. Boranić, Sedamdeset godina rafinerije u Rijeci, *Nafta*, III, 10/1952, 336–337; R. Budeč-N. Veršić-Lj. Ivanić, Četiri decenija sisačke rafinerije, *Nafta*, XVIII, 9/1964, 371–376; D. Klen i M. Kolambo, INA. Rafinerija Rijeka 1882–1972, Zagreb 1972; Rafinerija nafte Rijeka, Koprivnica 1963; *Otrok Alica*, 85 godina rafinerije Rijeka, *Novi list*, od 22. do 26. XI 1967.

²⁴ K. Cigit, Od provincijskog gradića – do industrijskog kombinata, *Rudar*, 1. I 1956; S. Bošković, M. Crevan, D. Dimitrijević, Industrija nafte, Beograd 1959; B. Horvat, Razvoj jugoslavenske naftne privrede, *Glas rada*, 1. V 1953; B. Kojić, Razvoj industrije nafte u Jugoslaviji, *Privredni pregled*, 27. IX 1957; K. Mirkov, Nafta i njeni derivati, *Almanah kemijske industrije*, Beograd 1956, 47–55; V. Korošec, Razvoj industrije nafte u FNRJ, *Ekonomski politika*, 1, 12/1952, 27–228; I. Leandrov, Nafta piše istoriju, Beograd 1953, br. 11; N. Peršić, Proizvodnja nafte u Jugoslaviji, *Robni promet*, VI, 11–12/1955, 472–476; R. Protić, Mogućnosti razvoja industrije nafte u Hrvatskoj (1953–1962), *Ekonomski pregled*, IV, 10/1953, 448–451; B. Srebrnić, Lokacija naše poslijeratne industrije prerade nafte, *Ekonomist*, XI, 3/1958, 489–499; J. Steiner i W. Čizmić, Razvoj tehnike i tehnologije bušenja u Jugoslaviji, Simpozij o nafti u okviru programa proslave 100-godišnjice JAZU – Zagreb–Sisak, 9–11. prosinca 1966. godine, Zagreb 1968.

²⁵ V. Fettich, Jugoslavanska proizvodnja kovin, premoga in energije pred vojno in denes, *Nova proizvodnja*, IV, 1/1953, 5–7; M. J., Crna metalurgija, *Privreda FNRJ*, III, 5/1956, 5, 18–19; E. Kostić, Razvoj rudarstva i metalurgije, *Tesla*, V, 5/1958, 11–14; J. Stipetić, Razvoj industrije željeza i čelika NR Hrvatske, *Ekonomski pregled*, V, 3/1954, 157–168; F. Šljajner, Crna metalurgija, Beograd 1959; Isti, Razvoj i perspektiva crne metalurgije, *Tesla*, V, 1/1958, 11–13; V. Zeković, Neke karakteristike razvoja energetike, metalurgije i tehničke osnove naše industrije, *Ekonomski anali*, II/1956, 168–179.

Obojena metalurgija

Neke podatke o proizvodnji aluminija u tom periodu nalazimo u radu Nikole Peršića »Bauxit i aluminij s naročitim obzirom na našu proizvodnju« (Zagreb 1950, knj. 4) i u radu Vladimira Zerjavića »Razvoj aluminijske industrije u svijetu i kod nas« (Ekonomski pregled, VI/1955, 10, 776–794).

Osvrt na rudarstvo i ekstrakciju obojenih metala i na njihovu proizvodnju u međuratnom periodu dan je u članku »Jugoslavenska proizvodnja obojenih metala i njene mogućnosti« (Journal, VI/1959, 3, 8–18) i u radovima Evgenija Kostića »Industrija obojenih metala« (Beograd 1959) i »Razvoj industrije obojenih metala FNRJ. Olovo i cink« (Ekonomska politika, I/1952, 7, 124–126; 8, 147–148; 11, 205–207).

Industrija nemetala

I ovdje ćemo spomenuti neke od poslijeratnih radova koji obrađuju suvremeno stanje te industrijske grane, ali daju neke podatke ili kratak osvrt na njezino međuratno stanje i razvoj. To su radovi Vladimira Buljana »Industrija nemetala« (Beograd 1959) i »Proizvodi privrede nemetala« (Almanah kemijske industrije, Beograd 1956, 32–40), Josipa Greguša »Perspektiva industrije nemetala NR Hrvatske« (Ekonomski pregled V/1954, 7, 415–418); zatim »Industrija i rudnici nemetala Jugoslavije« (Privredni pregled, XI/1961, 14, XII, 1797); »Industrijska proizvodnja 1939, 1946. i 1954. (Industrija građevnog materijala, drvna industrija i industrija papira) (Privreda grada Zagreba, II/1955, 16, 521–523); članci Josipa Stahana »Proizvodnja i prerada nemetala« (Privreda FNRJ, III/1956, 5, 22–23) i D. Vojnića »Industrija građevinskog materijala« (Privreda FNRJ, III/1956, 34–38).

Industrija cementa

Industrija cementa dosta je dobro obrađena u poslijeratnim radovima, od kojih ćemo spomenuti rad Milana Delića »Industrija cementa Jugoslavije« (Ekonomski institut NR Srbije, Beograd 1955); J. Drekslera »Razvitak industrije cementa NR Hrvatske« (Zagreb, 1952); Danice Medek »Razvoj industrije cementa Jugoslavije i faktori dosadašnjeg razvoja cementne industrije Jugoslavije« (Split s. a.); Dragomira Vojnića »Razvoj, problemi i perspektive industrije cementa Dalmacije u sklopu jugoslovenske cementne industrije« (Ekonomski pregled, VIII/1957, 4, 231–253; taj je rad objavljen i u Izboru radova III/1952–1962, Ekonomika proizvodnje – potrošnje. Regionalni razvoj, Ekonomski institut, Zagreb 1963). Historijat i razvoj industrije cementa Hrvatske u međuratnom periodu obrađen je i u jubilarnim izdanjima poduzeća te industrije: »Dalmacija-cement 1865–1965« (tekst J. Morpurgo) (Zagreb 1965) i »10 kolovoz« (1909–1959), spomen-knjizi u povodu 50-godišnjice postojanja Tvornice cementa »Split«, danas »Deseti kolovoz«, u Majdanu (Solín 1959).

O industriji cementa u Dalmaciji objavio je velik broj radova Josip Morpurgo. Od njih treba svakako spomenuti ove: »Arhive i jubileji« (Dalmacija-cement,

II/1959, 1, 8 — u povodu 50-godišnjice tvornica cementa »Deseti kolovoz« u Solinu i »Renko Šparac« u Omišu; »Dalmatinska industrija cementa« (Zbornik DIT, Split 1958, 561—568); »Historijske bilješke o počecima prve splitske tvornice cementa« (Dalmacija-cement, 50, veljača 1963); »Industrija cementa u Dalmaciji« (Građevinar, Split 1958, prigodno izdanje); »Šezdesetgodišnjica tvornice Prvoborac« (Dalmacija-cement, 63, svibanj 1964); »Modernizacija dalmatinske industrije cementa« (Privreda Dalmacije, IV/1967, 7—8, 6—10); »Razvitak dalmatinske industrije cementa. Izvaci iz neobjavljene studije« (Dalmacija-cement, I/1958, 1, 3); »Stogodišnjica prve dalmatinske tvornice cementa« (Privreda Dalmacije, II/1965, 4, 20—28).

U nekim poslijeratnim radovima o suvremenoj problematici nalazimo i osvrt na historijat, kapacitete, lokaciju, proizvodnju i broj tvornica industrije cementa u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju. Evo nekih od tih radova: Vladimir Buljan, »Perspektivni razvoj industrije cementa u Jugoslaviji« (Tehnika, XIII/1958, 1, i Rudarstvo i metalurgija IX/1958, 1, 1—7); Josip Kostešić, »Zapažanja o razvitku industrije cementa u svijetu i kod nas« (Ekonomski pregled, V/1954, 4—5, 259—265); Ivan Ovčar, »Odgovori na pitanja saradnika Privrednog vjesnika« (Privredni vjesnik, V/1957, 17. VII, 332 — o razvitku »Dalmacija-cementa«); Đoka Popović, »Cementna industrija Jugoslavije i položaj Beočinske fabrike cementa« (Privredna izgradnja, VI/1959, 9—10, 3—16); S. Radić, »Industrija cementa u FNRJ« (Ekonomska politika, I/1952, 37, 725—726).

Industrija stakla

Kratak osvrt na razvoj i proizvodnju staklarske industrije u cijeloj zemlji dan je u radu Lazara Mečkicia »Industrija stakla« (Beograd 1959) i u člancima Dragomira Cevarića »Poreklo proizvodnje stakla u Jugoslaviji« (Prerađivačka industrija, Beograd, II/1951, 2—3, 25—28), Milivoja Habuša »Industrija stakla FNRJ« (Porculan, staklo, keramika, I/1959, 1, 2—3), Branka Nikolića »Industrija stakla u FNRJ« (Ekonomska politika, II/1953, 46, 125—127), M. Pajtlera i M. Habuša »Staklarska industrija FNRJ danas« (Kemija u industriji, V/1959, 218—220).

Ivica Sudnik osvrnuo se na historijat staklarstva na području Samobora u radu »Stoljetna tradicija staklarstva u Samoboru« (10-godišnjica Tvornice »Kristal« — 1951—1961) (Zagreb 1961), a razvoj Staklane »Straža« opisan je u radu »100 god. Staklane 'Straža' 1860—1960« (Rogatec 1960) i u radu Antuna Drobne »Tvornica stakla 'Straža', pionir naše staklarske industrije« (Porculan, staklo, keramika, I/1959, 1, 78).

Industrija građevinskog materijala

Industrija kamena. Ivo Bernardi dao je kratak osvrt na historijat vađenja i obrade kamena na području Dalmacije i na njegovu eksploataciju u radu »Industrija kamena u Dalmaciji. Historijski razvoj eksploatacije dalmatinskih kamenoloma« (Ekonomski pregled V/1955, 338—341). U radu je dana opća slika stanja te industrijske grane u međuratnom periodu u cijeloj zemlji, ilustrirana statističkim podacima.

Industrija cigle. Neke podatke o industriji cigle možemo naći u materijalu »II kongresa ciglara Jugoslavije« (Zagreb 1935).

Podaci o parnoj ciglani i crepani u Staroj Kanjiži nalaze se u izvještajima o godišnjem poslovanju, objavljenim za neke međuratne godine.

Albert Antolić dao je kratak osvrt na početke industrijske proizvodnje opeke u Hrvatskoj uz niz statističkih podataka i opis njezinog stanja u 1939. godini u radu »Stanje i problemi opekarske industrije SR Hrvatske« (Stručni vjesnik Poslovnog udruženja opekarske industrije Hrvatske, 1967, 10, 4–12).

Josip Morpurgo napisao je članak »Parna tvornica opeka Dujmovac« (Dalma-cija-cement, IV/1960, III, 23).

Keramička industrija. Vrlo kratak osvrt na proizvodnju i potrošnju keramičkih proizvoda u Jugoslaviji 1939. godine dan je u radu Ivana Krešića »Novo razdoblje keramičke industrije u FNRJ« (Ekonomski pregled, V/1954, 8, 502–507), koji inače obrađuje suvremenu problematiku.

Metalska industrija. O metalnoj industriji pisalo se u različitim člancima u međuratnom periodu. Mnogo podataka o »Prvoj jugoslavenskoj tvornici vagona, strojeva i mostova d. d.« Slavonski Brod možemo naći u »Izvještajima« toga poduzeća za godine 1931–1939. U novije vrijeme grupa autora izdala je monografski rad o razvoju tog poduzeća pod naslovom »Đuro Đaković« — industrija šinskih vozila, industrijskih i energetske postrojenja i čeličnih konstrukcija, Slavonski Brod 1971. Neke podatke o metalnoj industriji u međuratnom periodu možemo naći i u »Godišnjaku Zemaljskog saveza jugoslovenske industrije za prerađu gvožđa i metala« (Beograd 1930, 1931) i »Izvještajima Inspekcije rada i parnih kotlova Kraljevine Jugoslavije o njihovom poslovanju u ... god.« (za međuratne godine).

O utjecaju stranog kapitala i o kartelima u toj industrijskoj grani govore i radovi Ivana Crnića »Die jugoslawische Eisenindustrie im Rahmen der jugoslawischen Volkswirtschaft«, Inaugural-Disertation (Köln, 1938), Gala Đerđa »Karteli eksera, žičane robe, lanaca, bodljikave žice i klinaca u bivšoj Jugoslaviji« (Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 1966, 43, 35–61) i M. J. »Utjecaj stranog kapitala u industriji bivše Jugoslavije s osvrtom na razvoj mašinske i elektroindustrije Hrvatske u razdoblju 1918–1950. godine« (Industrijski radnik, Zagreb, IV/1954, od 29. XI i 18. XII).

Kratak osvrt i neke podatke o razvoju metalne industrije u međuratnom periodu možemo naći i u nekim od poslijeratnih radova, koji inače obrađuju suvremeno stanje te industrijske grane.²⁶

²⁶ S. Conkić, Metaloprerađivačka industrija FNRJ, *Almanah metaloprerađivačke i elektroindustrije Jugoslavije*, Beograd 1957, 3–79. Isto preštampano u *Pregled razvoja metaloprerađivačke i elektroindustrije u Jugoslaviji*, Beograd 1957; *Isti*, Opšteprivredni razvoj Jugoslavije — metaloprerađivačka industrija, *Almanah metaloprerađivačke i elektroindustrije Jugoslavije*, 1965, Vršac 1965; D. Čalić, Izgradnja teške industrije i njena uloga u privrednom razviku FNRJ, *Rad JAZU*, 1959, knj. 318; B. Hohnjec, Teška industrija FNRJ — Predavanje uz popratnu izložbu, Zagreb 1958; Metalci Jugoslavije, I–II, Zagreb 1967; Mašinogradnja Jugoslavije, Beograd 1960; M. Petrović i S. Pokrajac, Metaloprerađivačka industrija, Beograd 1959; Uporedna analiza razvoja jugoslovenske industrije za prerađu metala, Beograd 1967; članci A. Bazala, Industrijska proizvodnja metalne grane u 1939, 1946. i 1954. godini, *Privreda grada Zagreba*, II, 6/1955, 188–189; S. Conkić, Razvoj naše teške industrije, *Ekonomet*, Beograd, 1–2/1949, 24–36; M. I., Metalna industrija, *Privreda FNRJ*, II, 5/1956, 24–26; Ž. Truta, Osvrt na razvitak metalne industrije Hrvatske, *Ekonomski pregled*, VII, 11/1956, 984–1004.

Opis razvoja današnje tvornice »Ventilator« s podacima nalazimo u jubilarnom izdanju »Povodom 25. godina rada — 1932—1957 — Ventilator« (Ljubljana 1957).

Brodogradnja

Mnogo podataka o razvoju brodogradnje u međuratnom periodu možemo naći u »Pomorskim godišnjacima« koje je izdavalo Ministarstvo saobraćaja od 1926—1940. godine, u Izvještajima komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu i Splitu i u radu A. Kadragića »Naša pomorska privreda i pomorski kredit« (Beograd 1940).

Historijat razvoja brodogradnje kod nas dan je u radovima Josipa Basiolija »Razvojni put ribarskih brodova i čamaca« (Zagreb 1966 — P. O. iz Pomorskog zbornika 1966, br. 4), Otokara Kohouta »Razvoj brodograđevne industrije u Jugoslaviji u svjetlu tehničkih podataka« (Zagreb 1962 — P. O. iz Pomorskog zbornika I—II, 1962), Branka Kojića »Lošinjska brodogradnja. Od prvih početaka do svršetka drugog svjetskog rata« (Zagreb 1958 — P. O. iz Anala Jadranskog instituta II) i »Brodogradnja na istočnom Jadranu kroz vjekove« (Zagreb 1962 — P. O. iz Pomorskog zbornika I—III, 1962), Hipolita Kramera i Milenka Stevanovića »Brodogradnja« (Beograd 1958, Pol. bibl. 15) i u »Yugoslav shipbuilding industry (Rijeka 1955).

Kratak historijski osvrt na stanje i razvoj pomorske brodogradnje u međuratnom periodu sadrže i neki poslijeratni radovi i članci koji obrađuju suvremenu problematiku iz te oblasti.²⁷

Uz to još treba spomenuti i one poslijeratne radove koji donose historijat nekih brodogradilišta. Niz podataka o razvoju brodogradilišta u Kraljevici daje rad Radojice Barbalija »Historijski razvitak brodogradnje u Kraljevici od prvih početaka do konca drugog svjetskog rata« (Zagreb 1966).²⁸ Isti je autor napisao i članak »Neki podaci o djelatnosti kraljevičkih brodograditelja braće Pritchard« (Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, 1963—1964, 8—9, 49—70).

Historijat brodogradnje u Kraljevici iznio je Josip Broz Tito u svom govoru na proslavi 240-godišnjice osnivanja brodogradilišta u Kraljevici (objavljenom u *Borbi*, XXXIV/1969, 3. V, 110); o njemu govori rad »240 godina brodogradnje u Kraljevici 1729—1969« (Rijeka 1969), Milan Modrić u članku »240 godina brodograđevne djelatnosti u Kraljevici« (Pomorstvo, XXIV/1969, 3, 96—98) i Zlatko Šutić u članku »Titovo brodogradilište Kraljevica nekad i danas« (Naše more, VI/1959, 1, 43—44).

O razviku brodogradnje pisali su: Ante Grimani, »Razvoj brodogradilišta u Splitu do II svjetskog rata« (Zbornik, DIT, Split 1958, 511—514); Otokar Kohout, »Razvoj brodogradilišta Split« (Privreda Dalmacije, 1964, 9, 27—31) i Vinko Ivančević, »Statistički podaci o korčulanskoj brodogradnji 19. i 20. stoljeća« (Pomorstvo, 1954, 4, 211).

²⁷ H. Kramer, Brodogradnja, Beograd 1959; M. Ljubić, Razvitak i afirmacija jugoslavenske brodogradnje, *Journal*, IV, 2/1957, 24—27; S. Silović, Jugoslavenska brodogradnja, *Međunarodni transport*, V, 9/1959, 42—50; M. Šovran, Brodogradnja u Jugoslaviji, *Revija izvoznika i uvoznika Jugoslavije*, 8/1963, 224—225; P. Todorović, Naše pomorstvo i brodogradnja, *Robni promet*, VI, 11—12/1955, 454—456.

²⁸ Isti rad preštampan posebno u: Titovo brodogradilište u Kraljevici, Zadar 1966, knj. 5.

Historijat razvitka brodogradilišta »Uljanik« u Puli nalazimo uz niz korisnih podataka u radu Tone Peruška »Historijat Uljanika do 1947. godine« (Zadar 1964 — P. O. iz Pomorskog zbornika, 1964, knjiga 2), a osvrte u napisu Borisa Arapovića »Pula kroz vjekove« (Uljanik, 1960, 9, 17–21) i u »Stotinu godina rada brodogradilišta Uljanik u Puli« (Privredni vjesnik, V/1957, 6. VII, 329). Kronologiju brodova izgrađenih u Puli, uz podatke o njihovoj veličini, opremi, historijatu i slično, sadrži napis Marijana Grakalića »Kronologija brodova izgrađenih u Puli 1858–1930« (Zadar 1965 — P. O. iz Pomorskog zbornika, 1965, knj. 3).

Historijat strojograđevne industrije u našoj zemlji — uz koji je vezan i rad današnje Tvornice motora i vozila »Torpedo« u Rijeci — sadrži rad Mladena Zoričića »Počeci naše pomorske strojograđevne industrije — Razvitak Tvornice motora »Torpedo« u Rijeci« (Zagreb 1962 — P. O. iz Pomorskog zbornika I–II, 1962).

Elektroindustrija

Na razvoj i stanje elektroindustrije u međuratnom periodu u našoj zemlji dan je tek sumaran osvrt u nekim poslijeratnim radovima koji obrađuju suvremeno stanje.²⁹

Na razvoj kablovske industrije u prijeratnoj Jugoslaviji osvrće se Vojislav Bobić u članku »Razvoj kablovske industrije« (Tesla, 1956, 25–26, 34–36).

Kemijska industrija

O kemijskoj industriji pisao je Vladimir Njegovan u brošuri »Naša kemijska industrija. Nešto promijenjeno i popunjeno izdanje« (Zagreb 1922). Prikazao je njezino stanje i razvoj, teritorijalni razmještaj, osnivanje poduzeća nakon prvoga svjetskog rata, a zatim za svaku vrstu daje pojedinačno podatke o historijatu, vrsti proizvodnje, kapitalu, godišnjoj proizvodnji, proizvodnom kapacitetu i sl. Sačuvani su štampani godišnji izvještaji »Danica« dioničkog društva za kemijske proizvode u Koprivnici sa zaključnim računima i »Pravila 'Isis' dioničarskoga društva za industriju i promet droga i kemikalija u Zagrebu« (Zagreb 1919).

Kratak osvrt na kemijsku industriju u međuratnom periodu nalazimo u radu Čedomira Jenića »Kratak pregled razvoja kemijske industrije Jugoslavije« (Almanah kemijske industrije, 1956, Beograd, 11–20), Voje Dizdara »Razvoj kemijske industrije Jugoslavije« (Almanah kemijske industrije i srodnih industrijskih grana Jugoslavije, 1962, Beograd, 51–197) i »Razvoj kemijske industrije i srodnih industrijskih grana u Jugoslaviji« (Almanah kemijske industrije Jugoslavije, 1965, Vršac 1966).

Jože Šorn pisao je o razvoju i stanju industrije tutkala u radu »Kartelizacija stare jugoslovske industrije kleja« (Zgodovinski časopis XIV/1960, 137–178).

²⁹ A. B., Industrijska proizvodnja elektroindustrije, 1939, 1946, 1954, *Privreda grada Zagreba*, II, 7/1955, 228–229; A. Kačić, M. Zvekić i dr., Elektromašingradnja, Beograd 1969; M. I., *Elektroindustrija, Privreda FNRJ*, III, 5/1956, 28–30, i Savjetovanje privrednika o elektroindustriji Zagreba, V knjiga (radni materijal za diskusiju), Zagreb 1966.

Ivo Petrić objavio je članak »Bivši kartel kalcium-karbida« (Nova trgovina, VI/1953, 3, 187–188).

Kratak osvrt na kemijsku industriju u prijeratnoj Jugoslaviji daju i neki poslijeratni radovi koji obrađuju suvremenu problematiku.³⁰

O farmaceutskoj industriji pisao je Miroslav B. Schlesinger u brošuri »Kemijsko-farmaceutska industrija i uvjeti njenog razvoja u Jugoslaviji« (S. I. 1930).

Farmaceutska je industrija do danas dosta slabo obrađena. Neke podatke o njoj možemo naći u jubilarnom izdanju »Pliva 1921–1961, tvornica farmaceutskih i kemijskih proizvoda«, Zagreb — U povodu 40-godišnjice postojanja (Zagreb 1961) i u neobjavljenoj disertaciji Zvonimira Mašanskera »Povijest veterinarske kemofarmaceutske proizvodnje u Hrvatskoj« (Zagreb 1964).

Drvena industrija

O razvoju drvene industrije u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju možemo naći podatke u radovima Joze Lakatoša »Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyda« (Zagreb 1929, gl. V, 3–24), »Pola stoljeća šumarstva — 1876–1926« (Zagreb 1926) i »Jugoslavenski industrijsko-privredni drvarski kompas. Poduzeća na teritoriju Kraljevine Jugoslavije« (Zagreb 1930).

U prijeratnoj štampi mnogo se pisalo o stanju, problemima i teškoćama drvene industrije, naročito u tadašnjim stručnim listovima »Drvotržac« i »Naša šuma«. Historijat nekih drvnih industrijskih poduzeća dan je u ovim radovima: Jovan Jovanović, »Historijski razvitak Drvnoindustrijskog poduzeća Belišće povodom njegove 70-godišnjice« (Vjesnik Drvnoindustrijskog poduzeća Belišće, II/1955, 3–4, 1–2); Jovica Popović — Stjepan Genc, »75 godina DIP Belišće« (Privreda kotara Osijek, III/1959, 12, 3–6); brošura »Krapinska tvornica pokućstva i parna pilana d. d. Krapina (Žutnica)« (Zagreb s. a.).

Od poslijeratnih treba spomenuti rad Mire Dimitrijević »Križa taninske industrije u Hrvatskoj i položaj radništva« (Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, Zbornik VI/1968, Slavonska Požega 1968) i moj rad »Drvena industrija Hrvatske u krizi 1930–1934« (u štampi).

Kratak osvrt na historijski razvitak drvene industrije u međuratnom periodu sadrže i neki poslijeratni članci kojima je težište na suvremenom stanju te industrijske grane.³¹

³⁰ Ž. Cvetković, Hemiska industrija, Beograd 1959; A. Jeger, Chemical and pharmaceutical industry, Zagreb 1958; članci: S. Delfin, Današnje stanje i perspektive kemijske industrije u NR Hrvatskoj, *Ekonomski pregled*, VI 3/1955, 214–220; Industrijska proizvodnja — Kemijska industrija — 1939, 1946 i 1954, *Privreda grada Zagreba*, II, 9/1955, 291–292; S. Kotnik, Razvoj i mogućnosti, *Privredni pregled*, 22, XI 1957; M. I., Kemijska industrija, *Privreda FNRJ*, III 5/1956, 31–33; R. Mlinarić, Katranska industrija u našoj zemlji, *Prerađivačka industrija*, Beograd, I, 4/1950, 18–19; Niska tehnička opremljenost, *Privredni pregled*, 22, XI 1957.

³¹ Osvrt je dan u radu B. Stamenković, Yugoslav timber industry, Zagreb 1957, i u člancima: V. Bedenik, Drvena industrija, *Privreda FNRJ*, III, 5/1956, 39–40; S. Frančisković, Drvena industrija u NR Hrvatskoj, *Šumarski list*, 11–12/1955, 491–503; Isti, Razvoj drvene industrije Hrvatske, *Privredni pregled*, 30, IX 1957 — Specijalni prilog, Drvena industrija NRH; S. Grgurić, Ekonomsko-historijski razvitak drvene industrije Hrvatske, *Drvena industrija*, XVIII, 6–7/1967, 71–86; J. Jovanović, Dosadašnji i perspektivni razvoj drvene industrije kotara Osijek s aspekta FNRJ i NRH, *Privreda kotara Osijek*, I, 7–8/1957, 14–23; S. M., Jugoslavenska industrija i izvoz šibica, *Drvarski glasnik*, 1, V 1954; L. Vujić, Razvoj i stanje drvene industrije u Jugoslaviji, *Drvena industrija*, VII, 11–12/1957, 177–181.

Papirna industrija

Historijat Tvornice papira u Rijeci dan je u memoarskom radu ranijeg datuma »Smith & Meynier — Tvornica papira d. d. na Sušaku u prvom stoljeću dvoga opstanka 1827—1927«, s podacima o osnivačima, poslovanju, proizvodnji i slično, te u nedavno objavljenoj, dobro opremljenoj, monografiji u povodu proslave 150-godišnjice postojanja ovoga kolektiva, koju je napisao Danilo Klen, »Tvornica papira Rijeka« (Rijeka 1971).

Od štampanog materijala koji nam stoji na raspolaganju treba spomenuti još i »Pravila zagrebačke dioničke tvornice papira u Zagrebu« (Zagreb 1940).

Andrija Ljubomir Lisac dao je u monografiji »Razvoj industrije papira u Zagrebu« (Zagreb 1961) iscrpne podatke o historijatu i poslovanju Zagrebačke tvornice papira od kraja devetnaestog stoljeća naovamo i o radu srodnih poduzeća papirne industrije u Zagrebu. Prikazao je općenito početke proizvodnje papira u svijetu i kod nas, historijat zagrebačke i ostalih srodnih tvornica u Zagrebu, a osvrnuo se i na stanje te industrijske grane u ostalim jugoslavenskim zemljama u prijeratnom razdoblju.²²

O razvitku industrije papira pisali su Viktor Ružić, »Historijski razvoj industrije papira u Jugoslaviji« (Štampa i papir, 1961, 328, 3); Božidar Strašek, »Jugoslavenska industrija papira. Predratna i današnja proizvodnja te perspektivni razvoj« (Zagrebačka tvornica papira, I/1958, 12, 8—9), i Jože Šorn, »Jugoslavenska industrija papirja do osvoboditve« (Zgodovinski časopis XII—XIII/1958—59, 151—241).

Na njezin razvitak u staroj Jugoslaviji ukratko se osvrnuo Ivo Žuvela u radu »Naša industrija drvenjače, celuloze i papira« (Robni promet, IV/1953, 7—8, 380—387).

Za razvoj Tvornice papira u Rijeci dani su neki podaci i osvrt u članku »U Tvornici papira Rijeka« (Kemija u industriji, 1/1952, 3, 104), a za Zagrebačku tvornicu papira u napisu Matije Ilekovića »Rekonstrukcija Zagrebačke tvornice papira« (Privreda grada Zagreba, II/1955, 3, 101—103).

Tekstilna industrija

Kratak prikaz razvoja industrije svile u Jugoslaviji sadržan je u radu Alfonsa Hribara »Naše svilarstvo i industrija« (Novi Sad 1936) i Aleksandra Jovanovića »Svilarstvo u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca« (Beograd 1922).

O tekstilnoj industriji u prijeratnoj Jugoslaviji možemo naći neke podatke i u anketi Centralnog sekretarijata radničkih komora »Tekstilna industrija i tekstilno radništvo u Jugoslaviji« (Beograd 1936).

Razvoj i rad pamučne industrije u Dugoj Resi nalazimo u jubilarnom izdanju »Dioničko društvo domaće tvornice pletenja i tkanja pamuka, Duga Resa, 1887—1934« (Duga Resa 1934).

Kratak osvrt na razvoj tekstilne industrije u međuratnom razdoblju dan je i u ovim poslijeratnim radovima: Leon Jerovec, »Nastanak tekstilne industrije v

²² K. Išović, Prikaz u *Glasniku arhiva i Društva arhivista BiH* III, 1963, knj. 3, 377—380.

Jugoslaviji« (Tekstilni razgled, IV/1955, 4, 170—177); Mijo Sekulić, »Tekstilna industrija« (Privreda FNRJ, III/1956, 42—45); Makso Sorger, »Tekstilna industrija Jugoslavije u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti s kratkim osvrtom na NR Srbiju« (Tekstil, 1/1952, 12, 519—525); »Razvoj tekstilne industrije« — Savez inženjera i tehničara tekstilaca Jugoslavije (Almanah prireden u povodu održavanja II kongresa Saveza inženjera i tehničara tekstilaca Jugoslavije u Zagrebu 29, 30. i 31. X 1964, Zagreb 1964) i »Tekstilci Jugoslavije« (Zagreb 1966).

Postoje i ovi radovi o tekstilnim poduzećima na području Čakovca i Varaždina: Mirko Androić, »Suknarstvo — tekstilna industrija — radničko-sindikalni pokret varaždinskog kraja od početka do naših dana« (Varaždin 1970, rukopis); Ivan Bratko, »Investicije u 'Međimurskoj trikotaži', Međimurski kalendar (Čakovec 1969); Dragutin Feletar, »Čateks od 1876. do danas« (Medimurje, Čakovec, 21. prosinca 1968); monografije Dragutina Feletara i Ernesta Fišera »Međimurska trikotaža 1923—1973« (Čakovec 1973) i »Čakovečka tekstilna industrija Čateks. Čakovec 1874—1974« (Čakovec 1974); Mijo Novak, »Nešto o industriji Medimurja« (Veliki međimurski kalendar, Čakovec 1955).

Osim toga postoje i prikazi historijata nekih tekstilnih poduzeća (Pamučne industrije iz Dugoj Resi, Krapini, DTR-a, Varteksa) u spomenicama ili u poslijeratnim člancima.³³

Međutim, treba spomenuti još i neke poslijeratne radove, koji dođuše imaju svoje težište na suvremenom stanju tekstilne industrije, ali se ponekad samo sumarno osvrću i na njezin predratni razvitak.³⁴

Industrija kože i obuće

Kratak osvrt na razvoj industrije kože i obuće u međuratnom periodu dan je u ovim poslijeratnim radovima — koje ćemo navesti abecednim redom: Rikard Berc, »Razvoj i perspektive razvitka industrije kože i obuće u NRH« (Ekonomski pregled, V/1954, 8, 496—502); Sava Bogdanov, Đorđe Lazarević, Josip Čokić, Miodrag Račić, »Industrija kože i gume« (Beograd 1959); »Borovo — Jugoslavenski kombinat gume i obuće« (Privreda grada Zagreba, V/1958, 11—12, 501—506); »Franjo Gorjup — tvornica obuće i pogonskog remenja Zagreb« (Privreda grada Zagreba, V/1958, 11—12, 507—510); »Kožarska poduzeća u

³³ Pamučna industrija, Duga Resa, 75 god. 1884—1959, Karlovac 1960; J. Bregović, Povećanje proizvodnosti Pamučne industrije »Duga Resa«, *Tekstil*, V, 9/1956, 748—752; A. Marochini, Duga Resa kroz historiju, *Kolektiv Duga Resa*, 13. XI 1954; I. Tomičić, Razvitak energetskih postrojenja, *Duga Resa*, 1. I 1956; Krapinska tekstilna industrija, 30 godina rada 1925—1955, Zagreb 1955; 50 godina DTR, 1914—1964, Zagreb 1964; i K. Filić, Kako su nastale tvornice »Varteks« i »Florijan Bobić«, *Varaždinske vijesti* 10. III 1960, i »Varteks« jučer, danas, sutra, *Varteksov vjesnik*, 26. IV do 17. V 1958.

³⁴ A. B., Industrijska proizvodnja — Tekstilna industrija 1939, 1946. i 1954, *Privreda grada Zagreba*, II, 22/1955, 694—695; D. Čalić, Perspektivni razvoj tekstilne industrije Jugoslavije, *Tekstilna industrija*, VII, 10/1959, 451—457; Đ. Eisen, Naša tekstilna privreda na početku novoga doba, *Vjesnik za kožu i tekstil*, I, 4/1945, 61—63; B. Gajić, Razvoj i opšti problemi konfekcije odjeće i rublja, Zagreb 1958; O. Mesarić, Problematika rekonstrukcije trikotažne industrije, V, 3/1956, 225—230; Razvoj jugoslavenske tekstilne industrije, *Gospodarski vestnik*, 28. V 1956; F. Vindiš, *Textile industry*, Zagreb 1957; D. Vuković, Industrijska proizvodnja robe za široku potrošnju, Beograd 1959; Zitnik, *Industrijalizacija tekstilne industrije*, *Tekstilac*, 2/1946, 2—4.

Hrvatskoj» (Vjesnik za kožu i tekstil, I/1945, 1/2, 6–7); S. Sklevicky, »Industrija kože i obuće« (Privreda FNRJ, III/1956, 5, 46–49), i Hinko Štefani »Industrija kože i obuće« (Privreda grada Zagreba, V/1958, 11–12, 493–498). O razvoju kožarstva u Karlovcu možemo naći podatke u »Almanahu kožarstva u Karlovcu« (Karlovac 1962) i radu Ivane Vrbanić »Kožarstvo i opančarstvo u Karlovcu« (Zbornik Gradskog muzeja Karlovac, sv. 1, Karlovac 1964).

Podatke o razvoju Tvornice kože u Vinkovcima nalazimo u spomenici »Historijat tvornice koža 'Boris Kidrič' Vinkovci« (Vinkovci 1960) i u radu Jakoba Buljana i Ivana Patarčića »50 godina Tvornice koža u Vinkovcima« (Vinkovci 1970), a o razvoju zagrebačke tvornice »Almeria« u spomenici »30 godina tvornice 'Almeria' 1930–1960« (Zagreb 1961).

Industrija gume

Od poslijeratnih radova kratak osvrt na gumenu industriju daju ovi: Rikard Berc, »Razvoj i perspektiva razvitka industrije gume u NR Hrvatskoj« (Ekonomski pregled, V/1954, 9, 585–590); S. M., »Industrija gume« (Privreda FNRJ, III/1956, 5; 49–50), i Hinko Štefani »Industrija gume« (Privreda grada Zagreba, V/1958, 11–12, 499–506 i 512–517).

U prijeratnim listovima bilo je vrlo mnogo različitih napisa posvećenih osnivanju, razvoju i poslovanju poduzeća »Bata« (današnje »Borovo«) iz Borova. Ti članci sadrže niz podataka o osnivačima, gradnji tvornice, proizvodnji, poslovanju, kapitalu, položaju radnika i sl. Posebno se mnogo pisalo o konkuriranju tog poduzeća obrtnicima i njihovoj borbi protiv »Bate«.

Poslije rata objavljen je o razvoju tog poduzeća članak »Razvitak, radni uspjesi i zadaci našeg poduzeća« (Borovo 1956, 30–31, 21. VII, 422–423).

Prehrambena industrija

U toj industrijskoj grani dosad je najbolje obrađena industrija ribljih konzervi. Ostale su obrađene vrlo slabo.

Sumaran osvrt na međuratni razvoj prehrambene industrije dan je i u nekim poslijeratnim člancima i radovima, od kojih ovdje spominjemo: D. Č., »Prehrambena industrija« (Naprijed, X/1953, 13. XI, 46); Mijo Sekulić, »Prehrambena industrija« (Privreda FNRJ, III/1965, 5, 51–54); Milentije Pešaković, »Food and tobacco industry« (Beograd 1957); Radisav Popović, »Prehrambena industrija« (Beograd 1959) i »Prehrambena industrija« (Prerađivačka industrija, 1951, septembar, vanredni broj, str. 46–52).

O industriji alkohola i žeste pisalo se u prijeratnim listovima, a objavljen je i rad Viktora Koudelke »Industrija špirita u Kraljevini Jugoslaviji« (Beograd 1930, izd. Ministarstva poljoprivrede, br. 3).

Sačuvana su štampana »Poslovna izvješća Zagrebačke dioničke pivovare i tvornice slada...« (za godine 1933/4. do 1942/43).

Kratak osvrt na historijat razvoja mesne industrije »Gavrilović« daje spomenica »150 godina mesne industrije 'Gavrilović' — Petrinja 1821–1971 (Zagreb 1971).

Od poslijeratnih radova, koji pišu ili se samo osvrću na međuratni razvoj industrije ribljih konzervi, navodimo ove: Boris Jurić, »Industrija za preradu morske ribe na našem području« (Zadar 1965 — P. O. Iz Pomorskog zbornika, Rijeka 1965, knj. 3); Davor Miloš, »Razvitak industrije za preradu ribe« (Morsko ribarstvo, 1959, 8, 159); Berislav Parač, »Razvitak industrije ribljih konzervi« (Izd. Ekonomskog instituta, Zagreb 1953); »Problemi privrednog razvoja sjeverne i srednje Dalmacije« (Zagreb 1956, sv. 2); Mijo Sekulić, »Industrija ribljih konzervi na području Dalmacije« (Ekonomski pregled, VII/1956, 7, 513—532), i Šime Zupančića, »Naše ribarstvo od propasti Mletačke Republike do 1941. godine« (Pomorski zbornik I, 1962, 425—438).

Stevan Lj. Pešić dao je statistički pregled o stanju mlinova u prijeratnoj Jugoslaviji u radu »Mlinarstvo Kraljevine Jugoslavije« (Beograd 1937).

Na stanje te industrije u prijeratnoj Jugoslaviji osvrće se I. B. u radu »Podizanje mlinске industrije u našim jadranskim lukama« (Robni promet, V/1954, 1, 33—36).

Najopširniji rad o industriji šećera svakako je doktorska disertacija Arthura Haendela »Die Zuckerindustrie Jugoslaviens« — Dissertation (Zürich 1930). Autor je analizirao razvoj te industrijske grane, njezinu proizvodnju, kapital, troškove proizvodnje, radnu snagu, organizaciju, probleme i izvoz njezinih proizvoda.

O industriji šećera prije rata je pisao i Mirko J. Marković u radovima »Privreda šećera Kraljevine Jugoslavije s obzirom na kampanju 1939—40« (Beograd 1940) i »Šećerni problem i kultura šećerne repe u Jugoslaviji« (Novi Sad 1935, Biblioteka Tehnološka industrija i hemija br. 1).

Postoje sačuvana »Pravila Prvog hrvatsko-slavonskog dioničarskog društva za industriju šećera u Osijeku« (Osijek 1929).

Osvrt na historijat Tvornice šećera i kandita u Osijeku dan je u članku »Naša proizvodnja šećera« (Robni promet, VI/1955, 7—10, 245—252).

Prikaz razvoja Zagrebačke tvornice ulja sadrži spomenica »Tvornica ulja Zagreb 1916—1966« (Zagreb 1966).

Industrija duhana

Kratka osvrt na razvoj duhanske industrije u međuratnom periodu dan je u ovim radovima: »Duhanska industrija« (Robni promet VI/1955, 7—10, 253—255); Milentije Pešaković, »Food and tobacco industry« i Mijo Sekulić, »Industrija duhana« (Privreda FNRJ, III/1956, 5, 58—59).

Nastojali smo dati pregled objavljene literature i izvora o industrijskom razvoju Hrvatske u međuratnom periodu. Analiza radova koji govore o industrijskom razvoju Hrvatske u periodu između dva svjetska rata pokazuje da do danas nema nijednog obuhvatnog znanstvenog rada o tom razvoju. Studija takve vrste bila bi i te kako potrebna i poslužila bi kao osnova za daljnja istraživanja na tom području. Iako su to važni problemi, industrijski razvoj Hrvatske u navedenom razdoblju nije dovoljno istražen. Nema ni dovoljno monografija, a situacija je loša i u pogledu izdavanja izvora i ekonomsko-historijske građe. Najmanje ima upravo onih radova koji bi bar po svojim pretenzijama imali znanstveni karakter.

Objavljeni su uglavnom samo prikazi razvoja nekih industrijskih poduzeća, najčešće jubilarnog karaktera. Ali i radovi te vrste, pretežno publicistički, obuhvaćaju gotovo isključivo poslijeratni razvoj. Ekonomska historiografija nije još dakle dala značajnijih radova s tog područja.

U prijeratnoj Jugoslaviji nije bilo naučno fundiranih kompleksnih istraživanja razvoja i razvojnih mogućnosti pojedinih industrijskih grana ili sektora, osim nešto u granicama djelatnosti Ekonomskog instituta Banovine Hrvatske. Istina, o industriji i uz nju vezanim problemima pisalo se mnogo. Ali to su bili članci razasuti po različitim novinama i časopisima, od kojih nijedan nije dao temeljitu, iscrpnu analizu i obradu. U njima nalazimo fragmentarne podatke koje pri upotrebi valja kritički ocijeniti i uskladiti. Oni, doduše, daju neku orijentaciju u problematici kojom se bave, ali nisu upotrebljivi kao osnova za naučnu obradu toga područja.

Među poslijeratnim radovima malo se njih bavi specijalno obradom industrijskog razvoja u našoj zemlji u međuratnom razdoblju. Malobrojne su monografske rasprave o industrijskim granama ili o privrednim poduzećima. Ta je materija uglavnom samo uzgred dotaknuta u nekim poslijeratnim radovima koji se bave suvremenim problemima. U njima najčešće nalazimo samo retrospektivni osvrt na društveno-ekonomsku strukturu privrede prijeratne Jugoslavije i na njezinu industriju. U poslijeratnoj je literaturi slabo obrađen i historijat pojedinih industrijskih centara u Hrvatskoj. Nešto je bolje obrađen samo razvoj industrije cementa, nafte i papira, donekle brodogradnje, a od prehrambene industrije prerada ribe.

Pri proučavanju te materije veliku teškoću čini nepostojanje dobrih ekonomskih bibliografija. Članci koji govore o industrijskom razvoju Hrvatske u međuratnom razdoblju razbacani su po različitim listovima i časopisima, a svi nisu ni registrirani u današnjim bibliografijama. Ali čak i za one registrirane često ne možemo prema naslovu utvrditi na koje se vremensko razdoblje odnose.

Ukratko, možemo konstatirati da je poslije rata objavljeno vrlo malo radova o međuratnom industrijskom razvoju Hrvatske, da većina obrađuje suvremenu problematiku a da se samo usput osvrće i na industrijski razvoj u razdoblju između dva rata. Većina je radova objavljena po novinama i časopisima, a mnogo manje u knjigama. U njima vrlo često ne nalazimo nove podatke, jer se njihovi autori obično služe rezultatima već prije objavljenih radova, a osim malobrojnih izuzetaka slabo je upotrebljavan arhivski materijal.

Jednom riječju, industrijski razvoj Hrvatske međuratnog razdoblja (1918—1941) do danas nije monografski obrađen. Trebalo bi, zbog toga, najprije izraditi iscrpne monografije o ekonomskom razvoju nekih važnijih industrijskih poduzeća ili industrijskih grana, da bi se na osnovi toga moglo pristupiti pisanju sinteze razvoja cjelokupne industrije Hrvatske u međuratnom razdoblju.